

A Fiumei Kereskedelmi és Iparkamara szerepe és jelentősége az állam hatalomgyakorlási stratégiájában és a lokális érdekérvényesítésben**

The role and importance of the Fiume (Rijeka) Chamber of Commerce and Industry in the state's strategy for exercising power and its local impact

ABSTRACT: In the Austro-Hungarian Monarchy, chambers of commerce and industry were initially established to advocate for the interests of merchants and industrialists and to foster economic development, but they were actively involved in various aspects of society. The significant influence of the Chamber on society stemmed largely from its strategic position within the institutional framework. Essentially, it occupied a unique space between public administration and civil society organizations, enabling both the state and local interest groups to voice their concerns. This study delves into the key issues surrounding power dynamics and advocacy arising from this dual role, using the Rijeka Chamber of Commerce and Industry as a case study.

KEYWORDS: public interest, chamber, power, autonomy.

1914. január 5-én Adolfo Eduardo Gotthardi, a fiumei kereskedelmi és iparkamara titkára aggódó hangvételű levélben tájékoztatta Harkányi János kereskedelemügyi minisztert, hogy a helyi kamara elnöksége karácsonykor beadta a lemondását.¹

* A szerző történész, levéltáros, Budapest; a Magyar Nemzeti Levéltár levéltárosa. E-mail: wolfsrain17@gmail.com

** Jelen tanulmány a Klebelsberg Kunó-ösztöndíj támogatásával valósult meg.

¹ Državni arhiv u Rijeci (a továbbiakban: HR-DARI), Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci / Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Kereskedelmi Deputáció Fiumében (a továbbiakban: 179) 3. 1. 2. 173. d. 8982.a./1913.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 173.

Gotthardit azonban elsősorban nem a lemondás ténye nyugtalanította, hanem az, hogy a miniszter bármely intézkedését törvényellenesnek minősíthette. Tudniillik sem törvény, sem a testület 1871. évi ügyrendje nem rendelkezett arról, hogy mi a teendő az elnökség idő előtti önkéntes távozása esetében.²

A hír a minisztert is váratlanul érte, mivel a kamara vezetőségét az államhatalommal kimondottan együttműködni kész, lojális városatyák alkották. Az elnöki széket 1909 óta lovag Luigi Filippo Cosulich egykori hajóskapitány, nagykereskedő és vállalkozó foglalta el, munkáját pedig alelnökként Celso Rudan, a Fiumei Népbank Részvénytársaság igazgatósági tagja, valamint Dankl Zsigmond, a Whitehead & Co. igazgatója segítette.³

A miniszter, hogy magyarázatot nyerjen az esemény okairól, mielőbbi jelentéstételre szólította fel Wickenburg István fiumei kormányzót. Vajon az aktuális politikai intézkedések gyakoroltak ennyire kedvezőtlen hatást a kamara belső viszonyaira? Wickenburg a miniszter kérdésére nemlegesen felelt, és biztosította, hogy zömmel csak személyi konfliktusról van szó, aminek az egyik kulcsfigurája éppen a „szereplési viszketetségben szenvedő”⁴ autonómpárti⁵ Gotthardi. Sőt, azt is hozzátette, hogy kormányzati szempontból csak üdvözölni lehet a változásokat. Hiszen – érvelt – Cosulich előrehaladott kora, Celso elfoglaltságai, Dankl pedig meggyengült egészsége miatt már hosszú ideje egyébként sem vesz részt a kamara munkájában.⁶

De vajon mennyi hitel adható Wickenburg szavainak? Az elnökség távozása tényleg semmiféle összefüggésben nem állt a politikával pontosan akkor, mikor a városi képviselők egy emberként tiltakoztak a kikötővárosban bevezetett törvények ellen, és mikor egyes elégedetlen fiumei lakosok még attól sem riadtak vissza, hogy a kormányzói palota ellen bombamerényletet hajtsanak végre? És valóban pusztán a véletlen műve lenne, hogy a lemondónyilatkozatok éppen abban az időben keletkeztek, mikor a kormányzó hozzálátott a városi intézmények szisztematikus átszervezéséhez?

d. 9016./1913.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 173. d. 10251./1913.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 173. d. 10260./1913.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 173. d. 10280./1913.

² HR-DARI Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje / Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzóság (a továbbiakban: 7) 590. d. 384. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.); HR-DARI-179. 3. 1. 2. 39. d. Spisi bb./1871.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873.

³ HR-DARI-7. 590. d. 248. ált./1914. (1910. XXIII. 2. 21. a. sz.).

⁴ HR-DARI-7. 48. d. 424. eln./1915.

⁵ Autonóm Párt: fiumei helyi párt, amely programjául tűzte ki a város olasz nyelvének, jellegének, valamint autonómiájának védelmezését többek közt a magyar állami központosítás ellen. Hivatalos megalakulása 1896-ra tehető, de formálódásának kezdetei már az 1870-es években érzékelhetők.

⁶ HR-DARI-7. 590. d. 384. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12.); HR-DARI-179. 2. 41. kötet. Protocollo. 1918. december 18. Dankl komoly megbetegedését elhunytá alkalmával a kamara 1918. december 18-i ülése is megerősítette.

Bár ezeket a kérdéseket is igyekszem megválaszolni, mégsem a fiumei politikatörténeti események ismertetésére törekszem, hanem az észlelt jelenségek szélesebb kontextusba helyezésére. A célom az, hogy a fiumei kereskedelmi és iparkamara példájával felhívjam a figyelmet a kereskedelmi és iparkamaráknak a birodalmi, az országos, valamint a lokális szerepére, illetve, hogy a fiumei terület működésén keresztül mélyebb betekintést nyújtsak az állam és a helyi társadalom kapcsolatába.

Tanulmányom első részében a kamarák rendeltetését és funkcióit mutatom be, majd kitérek a fiumei kamara működésére, a városi és országos közigazgatási struktúrában elfoglalt helyére és főbb jellegzetességeire. Mindazonáltal, Fiume különleges földrajzi, jogi, közigazgatási és társadalmi adottságai, illetve a tengeri kikötővárosi mivoltából fakadó nemzetstratégiai helyzete miatt az egyedi jelenségek beazonosítását sem kerülhetem el.

Munkám második felében a hatalomból való részesedés és az együttműködési hajlandóság kérdésével, illetve az állam érdekérvényesítő módszereivel és eszközeivel foglalkozom. Ugyanakkor, mivel a kamaráknak nemcsak az állammal, de a saját működési területükön található, hasonló funkciókat ellátó hatóságokkal szemben is definiálniuk kellett autonómiájukat és joghatóságukat, vizsgálódásomat a fiumei kamarának, valamint a helyi képviselőtestületnek, a Rappresentanzának az intézményi és személyi összefonódására is kiterjesztem.

A kamara és a Rappresentanza kapcsolatában elsősorban az érdekel, hogy mennyiben voltak riválisai, kiegészítői és támogatói, esetleg egyes pillanatokban helyettesei egymásnak. A kérdés relevanciája különösen a válságszituációkban nyilvánult meg, amikor a források – legyenek azok materiálisak, finansiálisak, szellemiek vagy az emberi munkaerőt érintők – szerzésének, elosztásának és felhasználásának dilemmái még hangsúlyosabban kerültek előtérbe. Ám ez természetes, mivel a kamaráknak a tevékenységük során gyakran kellett a szükséggel, a hiánnyal, valamint általában a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek dilemmáival szembesülniük.

Éppen ezért írásom harmadik szakaszában a fiumei kamara működését és súlyának változását egy elhúzódó válságperiódusban, az I. világháború és az azt követő impériumváltások alatt játszódó esettanulmányon keresztül mutatom be. Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a törvényi és rendeleti úton folyamatosan bővített hatáskör együtt járt-e a kamara autonómiájának megnövekedésével? Vagy ellenkezőleg, a kamara egyre inkább az állami érdekérvényesítés eszköze, direktívái közvetítője lett?

A „kamara haszna”

A kamara lényege a közérdek szolgálatában ragadható meg. Bár az 1868. évi kamarai törvény szerint az intézményt csupán a kereskedők és iparosok érdekképviselőire és a közgazdaság fejlesztésére hozták létre, működése tulajdonképpen az élet csaknem valamennyi szegmensére kiterjedt.⁷ Azon kívül ugyanis, hogy véleményeikkel, javaslataikkal részt vettek a birodalmi kvóták, tarifák meghatározásában, a külkereskedelmi és diplomáciai jellegű kérdések eldöntésében, a hadikölcsönök jegyzésének gyűjtésének segítésében, és a helyi társadalmak legmélyebb rétegeit is elérték.

A kamara rendkívüli társadalomátszövő hatása főleg az intézményi struktúrában elfoglalt pozíciójából eredt. Vagyis abból, hogy az államapparátus és a társadalom közti mezoszférában elhelyezkedve sajátos átmenetet képezett a közigazgatási szervek és az állampolgári civil szerveződések között.⁸

A kamarát hivatása, valamint forrásszerző, -elosztó és -koordináló funkciója szintén a társadalom egészének átfogására predesztinálta. Kiténik ez a vonatkozó törvény 3. §-ából, amely testület szerepét a hozzáértő állásfoglalásban (véleményezés), a tanácsadásban és javaslattételben (kezdeményezés), a tudástermelésben és tudástranszferben (közvetítés, kapcsolattartás), és egyes közhatósági feladatok ellátásában jelölte meg. A kamara rendeltetését illetően egy további motívum is figyelmet érdemel. A törvény egyrésztől közhatósági jelleggel ruházta fel és alapvető közigazgatási feladatokat utalt a hatáskörébe, másrésztől autonóm szervként az egyes gazdasági és szakmai körök érdekképviselőire kötelezte. Ez utóbbi kötelezettségét nem ritkán az állammal szemben kellett teljesítenie.

Ezt az ambivalenciát a korabeli és a jelenlegi szakirodalom egyaránt előszere-ttel hangsúlyozza. Példának okáért Sárközi Zoltán munkáiban a kamarát találóan félig autonóm, félig hivatalos testületnek nevezi,⁹ Zachar Péter Krisztián pedig a mai köztisztviseltek korabeli megfelelőjét, a hivatalos és törvényes érdekképviselő első szervezeti formáját látja benne.¹⁰ Egy olyan szervezetet, amelynek révén az állampolgárok közvetlenül részt vesznek a közügyek alakításában.¹¹

⁷ Szávay Gyula: *A magyar kamarai intézmény és a Budapesti Kamara története*. Budapest: Budapesti Kereskedelmi Kamara, 1927.

⁸ Zachar Péter Krisztián: *A magyar kamarai rendszer mint a mezoszféra meghatározó szereplője*. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér – Folmeg Márta (szerk.): *Társadalmi válságok, konfliktusok a jó-lét kontextusában*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2014. 25–58.; Zachar Péter Krisztián: *Kamarai autonómiák a polgári korban*. *Múltunk*, 2010/1. 36–61.

⁹ Sárközi Zoltán: *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Repertórium* [Levéltári leltárak, 48.] Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1969.

¹⁰ Zachar Péter Krisztián: *A szakmai önkormányzatok létrejötte és fejlődése, 1850–1918*. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. Budapest: L'Harmattan. 2005. 115–126.

¹¹ Zachar, 2010.

A kereskedelmi és iparkamara nem tekinthető a magyar közigazgatás sajátosságának, és még kevésbé az 1868-ban még kiforratlan magyar törvényhozás Janus-arcú, konfúz alkotásának. Hiszen nem is az volt, hanem egy „liberális” francia vívmány, amit a napóleoni háborúk terjesztettek el Európában. Egyébiránt a Habsburg Birodalom területén az első kamarát a francia megszállás alatt álló Fiumében hozták létre 1811-ben. Igaz, a rendszert csak a neoabszolutizmus idejében vezették be a Monarchiában, és akkor is némileg eltérő jelleggel.¹²

Noha a kamarák a szubszidiaritás, az önkormányzatiság és a hatalommegosztás szellemében születtek, az uralkodó, Ferenc József és Karl Ludwig Bruck kereskedelmi miniszter szerint az összbirodalom és a köz érdekei egybeestek, ezért más szempontokat helyeztek előtérbe az 1850. évi császári pátens megalkotásánál. Azaz a decentralizáció helyett a hatalom központosítása, a birodalom modernizálása, valamint a gazdaság és a társadalom fejlődésének előmozdítása állt törekvéseik homlokterében.¹³

Ebből következik, hogy a kamarák a hatalom meghosszabbított kezének számítottak, amiért is a pátens meglehetősen szűkre szabta autonómiájukat. Példának okáért minden kereskedelmet és ipart űző személyt kamarai tagságra köteleztek, a bécsi kereskedelemügyi miniszter pedig közvetlenül gyakorolta a főfelügyeletet az intézmények felett. A kamarák szűkös mozgásterét jelzi, hogy a pátensben rögzített szabad választás elvével szemben csak helytartósági kinevezés révén alakulhattak meg, és bármikor feloszthatók voltak.¹⁴ Ilyen feltételek mellett kezdte meg a soproni, a pozsonyi és a pest-budai kamara a működését 1850-ben, és ugyancsak a pátens alapján fejeződött be a zágrábi, valamint a fiumei kamara megszervezése 1852-ben.¹⁵

A korlátozott autonómia dacára a kamarai rendszer mégis életképesnek és hasznosnak bizonyult. Mi több, némi elfogultsággal Szávay Gyula, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara főtitkára már a neoabszolutizmus alatti formájukban a szabad véleménynyilvánítás első fórumának nyilvánította őket.¹⁶ Elképzelhető, hogy a kamarai törvény átdolgozásában közreműködő személyek jelentős része is hasonlóan gondolkodhatott, mivel az 1868. évi VI. tc. gyakorlatilag az 1850. évi pátens célkitűzéseit vette át és fejlesztette tovább. A liberális felfogás újdonsága volt azonban,

¹² Sárközi Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara hivataltörténete. *Levéltári Szemle*, 1967/1. 61. A Magyar Szent Korona területén ebben az időszakban összesen 11 kamarát állítottak fel: Pest, Sopron, Pozsony, Temesvár, Kassa, Debrecen, Kolozsvár, Brassó, Zágráb, Eszék, Fiume.

¹³ Zachar, 2010.

¹⁴ Zachár, 2005.

¹⁵ Crnković, Nikola: Trgovačko-obrtnička komora u Rijeci 1811–1924. *Vjesnik istarskog arhiva*, 1994–1995/4–5. 51–85.; Crnković, Nikola: *Sumarni inventar. HR-DARI-179 (PO 1). Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci (Camera di Commercio e d'Industria e Deputazione Mercantile). 1811–1923.* Rijeka: Državni Arhiv u Rijeci, 1975.

¹⁶ Szávay, 1927.

hogy a törvény szélesebb hatáskört és autonómiát biztosított a kamarák számára, és az, hogy innentől kezdve a kereskedők és iparosok maguk választhatták meg a testületeiket, önállóan dolgozhatták ki ügyrendjüket és költségvetésüket. Sőt, még felettes hatóságokkal¹⁷ és más testületekkel, magánosokkal is közvetlenül érintkezettek. Szintén fontos nívumnak számított, hogy a törvény megteremtette a kamarák autonóm működéséhez nélkülözhetetlen pénzügyi keretet. A törvény 27. §-a értelmében ugyanis a testületek saját maguk által megszabott kulcs alapján illetéket vehettek ki a hatósági területükön tevékenykedő kereskedők és iparosok egyenes adója után, amiket az erősebben fellépni képes állami közegek hajtottak be.¹⁸

Zachar Péter kutatásaiból úgy tűnik, a törvény kihirdetését követően a magyar kormány igyekezett tiszteletben tartani a kamarai autonómiát, és látszólag nem avatkozott bele sem a vezetőség megválasztásának aktusába, sem a belső ügyeinek intézésébe. Ugyanakkor, ahogy a brassói kamara (egyedinek számító) 1880-as feloszlása mutatja, az elvi célkitűzések a gyakorlatban nem mindig valósultak meg.¹⁹

Az 1868. évi törvény újításai közé tartozott az is, hogy módosult a kamara választott testületébe bekerülő tagok száma, mandátumuk időtartama, valamint az iparosok és kereskedők megoszlásának aránya.²⁰ Az új törvény szerint a kamara két 16 fős osztályból, az ipariból és a kereskedelmiből állt, amelyeknek kül- és a beltagjait,²¹ valamint az elnökségét öt évre választották.²² A törvény kimondta, hogy a kamara tagjai ingyenesen látják el feladatukat, de a hivatali (segéd)személyzet ügyeiről és minőségéről már nem rendelkezett. Így a hivatali személyzet alkalmazásának feltételeit, jogviszonyait, hatáskörét a kamarák egyénileg kidolgozott ügyrendjével konkretizálták, valamint a szolgálati-, fegyelmi-, és nyugdíjszabályzatokkal, illetve a kamara egyes konkrét határozataival egészítették ki.²³

A törvény azt viszont már konkrétan elrendelte, hogy a segédszemélyzetet országszerte a rendes fizetést élvező kamarai titkárnak kell vezetnie.²⁴ A titkár kiváltságos helyzetét az indokolta, hogy ő volt a testület „főoszlopa”²⁵ és legfőbb végrehajtója, tehát az, aki a határozatokat foganatosította és a tényleges munkát

¹⁷ Előbb a földművelési, ipar- és kereskedelmi, majd 1889-től a kereskedelemügyi miniszter.

¹⁸ 1868. évi VI. törvénycikk a kereskedelmi és iparkamarákról.

¹⁹ Zachar Péter Krisztián: *Gazdaság, politika, érdekképviselés. Fejezetek a magyar és európai gazdasági kamarák történetéből*. Budapest: Heraldika, 2016. 52–54.

²⁰ Rendeleték Tára. 1868. I. 50. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszternek 1868. évi június hó 15. kelt rendelete, az ország valamennyi törvényhatóságához; a kereskedelmi és ipar kamarákról szóló 1868-ik évi VI. t. cikk foganatosítása tárgyában. 132–135.

²¹ A levelezők számát a kamarák szabadon határozhatták meg.

²² 1868. évi VI. törvénycikk a kereskedelmi és iparkamarákról.

²³ Sugár Ignác: *A Kereskedelmi és Iparkamara*. Miskolc: Forster, Klein és Ludvig Könyvnyomdája, 1905. 88–89.

²⁴ 1868. évi VI. törvénycikk a kereskedelmi és iparkamarákról; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873.

²⁵ Sugár, 1905. 89.

elvégezte. A poszt jelentőségét mutatja, hogy az ügymenet folyamatossága érdekében a titkárt 1876-tól élethossziglan választották meg,²⁶ távollétében az osztályok nem ülésezhettek, és aláírása törvényes formai kelléknek számított. Vagyis az ellenjegyzése nélkül átvett vagy kiállított iratok akkor sem bírtak kötelező érvénnyel, ha azokon az elnök és a két alelnök aláírásai szerepeltek. Ebből adódik, hogy valamennyi kamara létkérdésként kezelte, hogy a titkári állást egy megbízható, kompetens, a „kereskedelmi és ipar-ügyekben jártas” személy töltse be.²⁷

A fiumei kamara

Az 1868. évi törvény még egy kulcsfontosságú változással járt: kilátásba helyezte a Magyar Királyság területén található kamarák számának és azok területének módosítását.²⁸ Az intézkedést Gorove István, a földmivelési, ipari és kereskedelmi miniszter hajtotta végre, aki 1868. november 28-án elrendelte a már létező Buda-Pest, Pozsony, Sopron, Kassa, Debrecen, Temesvár, Kolozsvár és Brassó székhelyű kamarák fenntartását, de határaik átszabását is.²⁹

Fiume a területi átszervezést illetően külön figyelmet érdemel. Részben azért, mert a törvény kihirdetése pillanatában a horvát–magyar kiegyezést még nem kötötték meg. Részben azért, mert ugyan a megállapodás 1868 novemberében megszületett, de azzal csak Fiume közigazgatásának átalakítása, Fiume városának és kerületének Fiume vármegyéről való (elvi) leválasztása valósult meg. A kikötőváros és kerülete hovatartozásának kérdését továbbra sem sikerült véglegesen rendezni, miért is az uralkodó Cseh Ede személyében királyi biztost rendelt ki a terület igazgatására.³⁰

Minden hiányossága ellenére az 1868. évi horvát–magyar kiegyezés mégis tartalmazott megkérdőjelezhetetlen relevanciával bíró passzusokat. Ilyenek számítottak a közös, illetve közös érdekű ügyek, amiknek a kezelését a törvény a közös (magyar–horvát) kormányzat hatáskörébe utalta. Ezek elsősorban a finansziális és közgazdasági kérdésekre vonatkoztak, valamint az olyan fajsúlyosabb

²⁶ Zachar, 2016. 82.; Sugár, 1905. 93. Korábban a titkárok munkaviszonyáról a kamarák maguk rendelkeztek.

²⁷ Sugár, 1905. 89.

²⁸ Crnković, 1994–1995.

²⁹ Rendeleték Tára. 1868. I. 573–583. 130. A földmivelési-, ipar- és kereskedelmi magy. kir. miniszternek 1868-ik évi november hó 28-kán kelt rendelete, Magyarország valamennyi törvényhatóságához: a kereskedelmi és ipar-kamarákról szóló 1868-ik évi VI. t. cz. 4-ik és 12-ik §§-ban foglalt szabványok foganatosítása iránt.

³⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: HU-MNL-OL) Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: K 26). 396. cs. 1897. 329. t. sz. 2. rész. 1854./1870. (I. A. 17. tsz.)

kereskedelmi és iparügyekre, mint amilyenek a kamarák felállításának dilemmái voltak.³¹

Gorove miniszter tehát 1869-ben jogosan utasította a Casimiro Cosulich vezetése alatt álló fiumei kamarát, hogy tegye meg észrevételeit a testület újjáalakításával és a helyi viszonyokhoz igazításával kapcsolatban. Igaz, mivel Fiumében ekkor még mindig az 1850. évi császári pátens határozatai voltak érvényben, ezt még közvetlenül nem tehetette meg, és a „járásukbeli vezérlő közrendtartási hatóság”,³² azaz Cseh Ede királyi biztos közvetítését kellett igénybe vennie.³³ Cseh nem is mulasztotta el kötelességét teljesíteni, és részletes felterjesztéseiben ismertette, hogy a kamara elaborátuma több ponton is eltér a Magyar Királyságban hatályos jogszabályoktól, valamint az 1868. évi rendeletek határozataitól. Ezek a disszonanciák mindenekelőtt a kamara működési területének meghatározásában, a választók összeírásának és a testület tagságának megválasztási eljárásában és számában, illetve jövedelmi forrásainak megállapításában öltöttek testet.³⁴

A fő problémát az jelentette, hogy a kamara makacsul ragaszkodott az egész Fiume megyére kiterjedő működési területéhez, és mindent elkövetett, hogy legalább a Buccari városát, valamint Vinodol kerületét magába foglaló magyar–horvát tengerpart feletti hatáskörét megtarthassa.³⁵ Először is, mert az alig 19,57 km²-es Fiume városa és kerülete hátszaga nélkül szinte életképtelennek bizonyult, és komoly ellátási gondokkal kellett szembenéznie.³⁶ Másodszor, mert a nagyobb területen a kamara befolyása több kereskedő és iparos felett érvényesülhetett, akiket ráadásul az 1868. évi törvény a testület tevékenykedéséhez és autonómiájának fenntartásához nélkülözhetetlen illeték fizetésére kötelezett. Harmadszor azért, mert a fiumei elitcsoportok tagjai a város határain kívül tekintélyes föld- és erdőbirtokokkal, valamint megannyi összefonódó kereskedelmi, gazdasági és rokoni kapcsolattal rendelkeztek.

A kamara kívánságának jogosságát az állam közgazdasági érdekeinek kiemelésével és a város regionális szerepének hangsúlyozásával támasztotta alá. Vagyis azzal, hogy Fiume az egész magyar–horvát tengerpart kereskedelmének központja, és jelentősége még számottevőbb lesz a már épülő Szentpéter (Sankt Peter in Krain, Šent Peter na Krasu)–Károlyváros vasútvonal elkészültét követően. A kamara éppen ezért azt is szükségesnek tartotta, hogy a testület bel- és kültagjainak számát a törvényben előírt 32 helyett 40-ben állapítsa meg. Továbbá, hogy maga dönthesse

³¹ Jóllehet a végrehajtás joga még a pénzügyi és gazdasági kérdésekben is többnyire a horvát–szlavón–dalmát kormányt illette meg.

³² Zachár, 2004. 116.

³³ HR-DARI-7. 69. d. 1159. ált./1869.

³⁴ HR-DARI-7. 69. d. ad 1159. ált./1869.

³⁵ HR-DARI-7. 72. d. 1200. ált./1870.

³⁶ Legújabbban: Ordasi Ágnes: A faipar és fakereskedelem térformáló hatása a dualizmus kori Fiumében. *Századok*, 2023/1. 5–32.

el, hogy a külkerületekből az iparosok és a kereskedők milyen arányban kerüljenek be.³⁷ Természetesen a kamara finánciális kívánságokat is megfogalmazott, és kérte (esetleg kérelmezte), hogy a trieszti kamarához hasonlóan az egyenes adók után kivetett illetékeken kívül egyéb forrásokkal is kiegészíthesse a jövedelmét.³⁸ Azonban a testület 1871-es ügyrendjének egyik legvégső tervezete alapján sikertelenül, felvetéseiket a kormány nem méltányolta.³⁹

Bár Gorove válaszaira csak Cseh és a városatyák beadványaiból lehet következtetni, úgy tűnik, hogy a miniszter a várostyák igényeinek mérséklésére törekedett. Miniszter mértéktartását számos tényező indokolhatta, amelyek közt bizonyára komoly összbirodalmi érdekeket érintő kérdések is felmerülhettek. Jelesül a Katonai Határőrvidék polgárosításának kilátásba helyezése, a horvát közigazgatás átalakítása, a tengerparti adminisztráció megszervezése, a zágrábi és eszéki kamarák kerületeinek módosítása, valamint a zenggi testület felállítása, végül Fiume hovatarozásának dilemmája.⁴⁰

Az elmélyülő horvát–magyar konfliktusok miatt ez utóbbi kapcsán az uralkodó által 1870. július 28-án elrendelt fiumei provizórium lett a megoldás. Ennek értelmében Buccari városa és kerülete, valamint Fiume vármegye gyakorlatilag is Horvátország része lett, Fiume városa és kerülete (Cosala, Drevona és Plasse) pedig ideiglenes jelleggel – gyakorlatilag az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig – magyar közigazgatás alá került. Itt a magyar államhatalmat az akkor létrehozott Fiumei és Magyar–Horvát Tengerparti Királyi Kormányzóság, valamint az annak élén álló fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzó gyakorolta.⁴¹

Az államhatárok módosulásával járó közigazgatási átszervezés a fiumei kamarát közvetlenül érintette. A provizóriummal ugyanis megszűnt Cseh Ede királyi biztosi megbízatása,⁴² és a magyar kormány az Országgyűlés által hozott törvényeket Fiumére is kiterjeszthette. Így hamarosan az 1868. évi kamarai törvény is hatályba lépett a kikötővárosban.⁴³

³⁷ HR-DARI-7. 69. d. 1102. ált./1869.

³⁸ HR-DARI-7. 69. d. ad 1159. ált./1869.

³⁹ Camera di commercio. La Bilancia, 28. dicembre 1871.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 39. d. Spisi bb./1871.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873.

⁴⁰ Az utolsó ülést 1869. december 21-én tartották. *Le deputazioni regnicolari nella Questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884*. Fiume: Emidio Mohovich, 1898.

⁴¹ HU-MNL-OL-K 26-1897-1854. (396. cs.).

⁴² HU-MNL-OL-K 26-1897-1854. (396. cs.).

⁴³ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 39. d. Spisi bb./1871.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873.

Átfedések és rokoni szálak: a Kamara és a Rappresentanza kapcsolata

A kamara az 1868. évi VI. tc. alapján átdolgozott ügyrendjét Zichy József kormányzó 1871. november elsején hirdette ki,⁴⁴ melynek alapján 1871. december 28–29-én megtartották a választásokat.⁴⁵ Az eredmény nem hozott nagy változást. A kamara elnöke Casimiro Cosulich, a kereskedelmi osztály vezetője pedig Paolo Scarpa nagykereskedő maradt, miközben az ipari osztály élére Edgard Crafton Smith, a fiumei torpedógyár egyik tulajdonosa került. Az alakuló díszülést 1872. március 4-én,⁴⁶ az első érdemi gyűlést négy nappal később bonyolították le, melynek egyik legfontosabb pontjaként elhatározták, hogy a korábbi testület titkári irodájának hivatalnokait is megtartják.⁴⁷

Az ekkor megalakult kamara mégsem tekinthető az előző testület új jogalapra helyezett tökéletes másának. A különbség okai főleg a kamarai kerület határainak átszabására vezethetők vissza. Immáron ugyanis kizárólag azok a polgári jogait szabadon gyakorló kereskedők, iparosok, tengerészek (!), technikai fővezetők és részvénytársasági igazgatósági tagok vehettek részt a testület munkájában, akik Fiume városában vagy alközségeiben laktak, és legalább három éve ott folytatták hivatásukat.⁴⁸

A törvény előírásainak megfelelően a Magyar Királyság területén alkalmazott modell szerint módosult a testület szerkezeti felépítése és létszáma. Az addig kereskedők dominálta, több kisebb kereskedelmi és iparososztályra (minőségekre) osztott, 20 rendes és 10 helyettesből (póttagból)⁴⁹ álló kamarát ekkortól 16 iparos és 16 kereskedő alkotta.⁵⁰ A testület tagjait a kamara területén élő, tevékenységüket legalább egy éve űző kereskedők, iparosok, technikai fővezetők és részvénytársasági igazgatósági tagok egyenes úton választották meg öt évre.⁵¹

A módosult választási, választhatósági feltételek és a szervezet belső strukturális átalakításai a helyi gazdasági elitkörök pozícióit azonban nem veszélyeztették. Már csak azért sem, mert ők rendelkeztek kereskedelmi és ipari ügyek intézéséhez

⁴⁴ Crnković, 1994–1995.

⁴⁵ Camera di commercio ed industria. *La Bilancia*, 30. dicembre 1871., HR-DARI-7. 77. d. 16. ált./1872. (1872. 16. a. sz.)

⁴⁶ (Ered. sürg.) Fiume. *Pesti Napló*, 1872. március 5.

⁴⁷ HR-DARI-7. 77. d. 1872. 16. ált./1872.

⁴⁸ HR-DARI-7. 77. d. 924. ált./1872. (1872. 16. a. sz.)

⁴⁹ Az 1850. évi pátens a három évre választandó tagok számát 10–30 főben és feleannyi póttagban állapította meg. A tagok számának pontos meghatározását a kereskedelmi minisztériumra bízta. A rendelkezésre álló, 1855 és 1860 közötti almanachok áttekintéséből úgy tűnik, Fiume esetében ez 20 rendes és 15 póttagot jelentett. *Almanacco Fiumano per l'anno 1855–1859/60*. Fiume: Ercole Rezza Librajo-Editore, 1860. ill. *Almanacco Fiumano per l'anno 1857*. Fiume: Ercole Rezza Librajo-Editore, 1857. 39. *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1851–1896*, I. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1896. 23.

⁵⁰ 1868. évi VI. törvénycikk a kereskedelmi és iparkamarákról.

⁵¹ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873; HR-DARI-7. 77. d. 924. ált./1872. (1872. 16. a. sz.)

szükséges vagyonnal, tudással, idővel és kapcsolatokkal. Ekképpen a kamara kereskedelmi osztályában továbbra is fellelhető Giovanni Corossacz nagyvállalkozó, Giovanni Purkardhofer szállító és bizományos, valamint Giovanni Francovich és Paolo Scarpa fa- és dongakereskedők vagy éppen báró Juraj Vranyczány nagybirtokos neve, míg az iparos szekcióból Benedetto Minach, Giovanni Gelletich és Giovanni Carina ház- és hajótulajdonosok tűnnek ki.⁵²

Hasonló következtetéseket lehet levonni az intergenerációs és családi kapcsolatokról is. A kamarai tagság nem ritkán apáról fiúra „öröklődött”, és gyakori jelenségként könyvelhető el, hogy a testületben első- és másodunokatestvérek vagy apósok és sógorok foglaltak helyett. A teljesség igénye nélkül az apa-fiú viszonyt illetően mindenekelőtt Casimiro és Luigi Filippo Cosulichót, Giovanni és Francesco Gilberto Corrosaczo, John és Robert Whiteheadet, Luigi és Andrea Ossoinackot, vagy éppen a helyi kötélgyárat vezető idősebb és fiatalabb Giovanni Sirolát lehet említeni. A második és harmadik esetet pedig Rudan–Gotthardi és a Cosulich, a Luppis és Vranyczány, Chersich és Mohovich, illetve a Whitehead és Smith családok összefonódásai példázzák.⁵³ A felsorolt kapcsolatok egyben az elit viszonylagos zártságát és kohézióját is mutatják. Igaz, a családi kötődések nem mindig jelentették a politikai és gazdasági nézetek egyezését, az egyének aktuális prioritásai, saját elképzelései pedig olykor a rokoni kapcsolatokkal járó esetleges elvárások, kötelezettségek elé kerülhettek.

A megállapítás politikai téren is érvényesnek tűnik. Nemcsak a régi és az új testület között figyelhető meg látványos személyi átfedés és rokoni összefonódás, de a kamara és a kikötőváros legfőbb autonóm szerve és politikai fóruma, a városi képviselőtestület között is. Persze ez nem meglepő, mivel az 1868. évi törvény és a kamara 1871-es ügyrendjének értelmében a Rappresentanza kötelessége volt a kamarai választók összeírása és a választóbizottság felállítása, valamint a bizottságok elnökének kijelölése. Ez utóbbi pozíciót rendszerint a Rappresentanza élén álló polgármester, a podestá töltötte be.⁵⁴

A két testület közti nagyfokú átfedés nem tekinthető újdonságnak. Jóllehet, hasonlóan a kamara 1871-es újjászervezéséhez, 1872-ben Fiume új státútumának elfogadásával a városi képviselőtestület is átalakult.⁵⁵ Ettől kezdődően a képviselőtestület tagjait a kikötőváros és alközségeinek területén élő és adózó, polgári jogait szabadon gyakorló, a magyar országgyűlési választói joggal rendelkező férfilakosság, valamint a hosszújaratú hajókapitányok és hadnagyok egyenes úton

⁵² HR-DARI-7. 77. d. 924. ált./1872. (1872. 16. a. sz.)

⁵³ Saját adatbázis alapján.

⁵⁴ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 39. d. Spisi bb./1871.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 42. d. 95./1873.

⁵⁵ *Elezioni le cessate rappresentanze*. 18–19. [Publikálatlan kéziratok jegyzetfüzet, sd.]; Un vecchio fiumano [Gelletich, Nicoló]: *L'Autonomia di Fiume*. Fiume: Emidio Mohovich, 1901. 42.; Stelli, Giovanni: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine, 2017.

nyilvánosan választották meg. Mindazonáltal a Rappresentanzába már csak azok kerülhettek be, akik a 24. életévüket betöltötték, és a község területén legalább két év óta megszakítás nélkül laktak és adóztak.⁵⁶

Fontos megemlíteni, hogy a státútum értelmében a Rappresentanza tagjainak magyar állampolgársággal és fiumei illetőséggel kellett rendelkezniük ahhoz, hogy a hat évre szóló képviselői mandátumukat viselhessék. Ilyen kitétel a kamaránál nem létezett. A honosság kérdéséről sem a kamara 1871. évi ügyrendje,⁵⁷ sem az 1868. évi törvény nem rendelkezett.⁵⁸ Ennek az volt az oka, hogy a központi kormány egy ilyen megszorítással lehetetlenné tette volna az olyan tőkeerős külföldi iparosok és kereskedők letelepedését, mint amilyenek a francia állampolgárságát megőrző Henrik Meynier, a fiumei papírgyár tulajdonosa, az élelmes olasz gabonakereskedő, Pompeo Moroni, vagy éppen a torpedóival világhírré szert tevő brit Robert Whitehead voltak.⁵⁹

A fiumei kamarát illetően az állampolgárság kérdésében némi elmozdulás 1914 tavaszától lett érzékelhető, mikor a testület élére elnökként a trieszti Carlo Conighi építészmérnök, alelnökként pedig a helyi hajógyár ura, a galíciai zsidó Josef Lazarus osztrák állampolgárok kerültek. Noha a megválasztásuk ellen nem merültek fel ellenérvek, a sajtó és a kormányzó is fontosnak tartotta, hogy állampolgárságukra és megbízhatóságukra részletesen kitérjen.⁶⁰ Országos szinten a folyamat újabb fázisa a világháború alatt jött el. 1916-ban a kereskedelemügyi miniszter rendeletileg megtiltotta, hogy a kamarákban külföldi állampolgárok tisztséget viseljenek, vagy azok munkájában részt vegyenek.⁶¹ A rendkívüli helyi viszonyokra való tekintettel a kereskedelemügyi miniszter Fiumével mégis kivételt tett. A kamara és Egan Lajos kormányzóhelyettes kérésére hozzájárult ahhoz, hogy az 1918 tavaszán megválasztott Franjo Duboković borkereskedő és (akkor már) Luigi Maroth fémkereskedő osztrák állampolgárságuk dacára ideiglenesen megtarthassák elnöki, illetve alelnöki tisztségüket.⁶²

Bár a Rappresentanzához hasonlóan a kamara ügykezelési nyelve is az olasz volt, és ott is az olasz nyelvű városatyák nevével fémjelzett helyi elitek dominanciája érvényesült, megfelelő vagyoni, kompetencia és társadalmi támogatás birtokában a testületbe egyes, magukat nyíltan horvátnak valló nagykereskedők és iparosok, gyárosok is bekerülhettek. Közéjük tartoztak Milan Gremer szállító-bizományos, Milan Gorup és Juraj Vranyczány földbirtokosok, valamint Juraj Ruzić börgyáros,

⁵⁶ *Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto*. Fiume: Emidio Mohovich, 1872.

⁵⁷ HR-DARI-7. 77. d. 924. ált./1872. (16. a. sz.)

⁵⁸ Ellentétben az 1850. évi pátenssel, amely a kamarai tagságot osztrák állampolgársághoz kötötte.

⁵⁹ Saját adatbázis alapján.

⁶⁰ HR-DARI-7. 590. d. 1732. eln./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

⁶¹ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 907./1918.

⁶² HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 907./1918.

Sušak község későbbi polgármestere, illetve a Dalmát Matica megalapítójának, a Dalmáciai Horvát Néppárt elnökének a fia, Franjo Duboković is.

Magyar származásúak viszont csak ritkán viseltek kamarai hivatalt. Ez az iparhoz és kereskedelemhez való viszonyulásukban, mérsékelt vagyoni helyzetükben, kezdetleges társadalmi integrációjukban leli magyarázatát. És természetesen abban, hogy a magyar állam nemzetépítő és nemzetiesítő törekvései is inkább a biztos, kiszámítható fizetéssel kecsegtető közhivatalok felé terelték őket. Persze, ahogy Brüll, Keglevich, Maderspach Sándor nagykereskedők, valamint Burger József asztalos és Fery Nándor bútorgyáros tanúsítják, kivételek azért akadtak.⁶³

A képviselőtestület tehát a foglalkozások, valamint az azok üzéséhez szükséges szakismeret és tudás tekintetében, a kamara pedig a tagok adminisztratív és etnikai hovatartozásának kérdésében bizonyult nyitottabbnak és heterogénebbnek. Ennek a két halmaznak a metszetébe azonban sokan akár évtizedeken és generációkon át belefértek. Sőt, miként a Compassok névjegyzékei tanúskodnak róla, az sem számított példa nélkülinek, hogy egyesek egyszerre a fiumei és a zenggi kamara testületébe is bekerültek. Juraj Ruziçot külsős tagként 1894-től, Giovanni Ferlan bútorgyárost és Giovanni Premrou fakereskedőt pedig belsősként 1883-ban, illetve 1897-től választották be a zenggi testületbe.⁶⁴

A fentebb taglalt átfedések három releváns jelenségre hívják fel a figyelmet. Először is arra, hogy bár a fiumei patríciusi rangot viselő városatyák létszáma megfogyatkozott a századfordulóra, az 1860-as, 1870-es években megkapaszkodó politikai, gazdasági és társadalmi elitsoportok tagjai jórészt megtartották és át is örökítették pozícióikat. Másodszor arra, hogy a testületek belterjessége és a családok közti összefonódások is jórészt megmaradtak. Harmadszor arra, hogy a városatyák és hozzátartozóik nemcsak viszonylag sikeresen alkalmazkodtak az aktuális rezsimek elvárásaihoz, de akár tevékenyen is részt vettek azok fenntartásában és működtetésében.

A helyi politikai, társadalmi és gazdasági elitkörök összefonódása már önmagában is stabil érdekközösséget sejtet a szervezetek tagjai között. Így szinte valamennyi, a kikötőváros egészét érintő nagyobb horderejű kérdésben a tagok számíthattak a másik intézmény támogatására. A két szervezet kooperálását tanúsítják közös küldöttségeik, illetve jegyzőkönyveik és felterjesztéseik. Ezek az együttműködések leginkább a kereskedelmi és ipari vonatkozású törvények megítélésében, a hajózási részvénytársaságokkal kötött szerződések, a vasút- és a kikötőépítési munkálatok és a raktárlétesítés dilemmái során jöttek létre. Igaz, ugyancsak megmutakoztak a vámtételek és a tarifák,⁶⁵ valamint az adónemek és -kulcsok meghatározásának nehézségei, a konzulátusok ügyei, vagy a helyi szempontból primer

⁶³ Saját adatbázis alapján.

⁶⁴ Mihók Sándor (szerk.): *Magyar Compass, II.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1883. és a Magyar Compass további vonatkozó évei.

⁶⁵ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 192. d. 1609./1918.

fontosságú fakereskedelmi üzletkötések gondjai és az olasz nyelvhasználat érvényesülése akadályainak tárgyalásai alkalmával is.⁶⁶

A két testület, és azon belül az egyes tagok közti főbb törésvonalak nem az általános érdekek képviselőjében nyilvánultak meg, hanem a forrásokhoz való hozzájutás mértékében és a hatalomból való részesedés egyénileg eltérő, az adott körülmények kínálta szituatív lehetőségeiben. Mindez a városatyák a helyi és a központi kormányzattal való együttműködési hajlandóságának fokát is befolyásolta. A jelenség nem számít fiumei sajátosságnak, és ahogy Cieger András a vármegyék pénzügyi autonómiáit vizsgáló munkáiban igazolja, a közigazgatási szervek számára a források származásánál fajsúlyosabb kérdést jelentett azok felhasználásának, szétosztásának problémája. Más szóval, a különböző csatornákból származó eltérő típusú források feletti döntés kritériumainak meghatározása és alkalmazása. Ez csaknem valamennyi önkormányzati feladatokat ellátó testület autonómiájának lényegét érintette.⁶⁷

Éppen ezért, ahogy nőtt a fiumei városatyáknak a központosító állammal szembeni csalódottsága, úgy polarizálódtak az elitcsoportok, ami a két testület fokozatos eltávolodását és rivalizálását is maga után vonta. Ebben nyilván a generációváltás és a foglalkozásszerkezet módosulása is közrejátszott. Jelesül, hogy az állam bürokratizálódásával és modernizációjával párhuzamosan a hivatali és értelmiségi állások mind csábítóbbá váltak. Illetve a tény, hogy a városatyák egyre nehezebben tudtak az állami monopóliumokat élvező részvénytársaságokkal versenyezni, és így egzisztenciájukat fenntartani. Emellett azzal is realitásként kell számolni, hogy többeknek nem mindig érte meg mindkét testület munkájában részt venni. Az ugyanis jelentős időt és energiát igényelt, ami az államhatalom helyi térfoglalásával nem feltétlenül térült meg. Többek közt azért sem, mert az esetleges politikai botrányokban az egyének kompromitálódhattak, és ezzel érdekérvényesítési kompetenciáik is csökkenhettek.

A két testületbe való bekerülés eltérő feltételei és szerepe lehetőséget teremtett a taktikázásra és testületi tagságok váltogatására. Noha a képviselőtestületi tagság csaknem az egész korszakban nagyobb presztízst, szélesebb mozgásteret, erősebb érdekérvényesítési fórumot jelentett, a kamarai mégis stabilabbnak bizonyult. Hiszen amíg a kamara létezését egy uralkodó által szentesített törvény garantálta, addig a Rappresentanzáét „csak” a jogalkotási hierarchia alsóbb fokán álló városi státútum írta elő.⁶⁸ Ráadásul, a kamarát egyébként is csak kimondottan indokolt esetben lehetett felosztatni, mivel szaktevékenységénél fogva tartós nélkülözése komoly társadalmi és közgazdasági problémákat okozhatott volna. A Rappresentanza viszont sem szerepét, sem funkcióját tekintve nem volt pótolhatatlan: jog- és hatáskörét egy állami intézmény, akár a kormányzó is gyakorolhatta.

⁶⁶ Ordasi, 2023.

⁶⁷ Cieger, 2004.

⁶⁸ *Statuto*, 1872.

Válság a kamarában, kamara a válságban

A balkáni háborúk kitörése nyomán elrendelt rendkívüli állapot újabb kihívások elé állította a testületet. A háborús veszélyre hivatkozás ugyanis erős jogalapot teremtett a kormánynak arra, hogy Fiumében is nagyfokú központosítást hajtson végre, ám Fiume autonóm jogai miatt ez továbbra sem ment egyszerűen. A hatalmi expanzió egyik lehetséges útja a kulcsfontosságú testületek személyi összetételének befolyásolása volt. Azaz az együttműködésre hajlamos városatyák megtalálása és motiválása, valamint az eleve kormányhű emberek kulcspozícióba juttatása. Mindazonáltal ez nem mindig valósulhatott meg, és egyébként is számos rizikófaktort rejtett magában, amiért célszerűbbnek bizonyult egy, a városival párhuzamos állami intézményi hálózat kialakítása. Az állam mindenekelőtt a kulturális, gazdasági és közbiztonsági szerveket vette célba, amelyek felett az 1872. évi státútum értelmében a Rappresentanza gyakorolta a felügyeletet. Természetesen az állami beavatkozások elleni képviselőtestületi tiltakozások egyetlen esetben sem maradtak el.⁶⁹

Így történt ez 1913-ban is, mikor a határrendőrségről, illetve a Magyar Királyság területén tartózkodó idegenekről szóló törvények Fiumében is hatályba léptek, és az időközben olasz állampolgárrá váló Icilio Baccichot, az egykori népszerű alpolgármestert kiutasították a városból.⁷⁰ A közhangulatról sokat elmond, hogy még a kormányzó által kreált Lega Autonoma nevű helyi párthoz tartozó városatyák is visszaadták mandátumukat.⁷¹

A távozók között volt Francesco Vio podestá is, akinek lemondását az Autonóm Párt felől érkező mind intenzívebb kirohanások készítették elő. Viót a *La Voce del Popolo* című napilap Wickenburg kormányzó kiszolgálásával, a köz- és a városi érdekek elárulásával, önös céljainak előtérbe helyezésével gyanúsították. 1913 őszétől az orgánum egyik kiemelt témájának számított a podestá hanyagnak tartott pénzkezelése,⁷² valamint Wickenburggal való, „barátságának” csúfolt kollaborálásának bemutatása. Az egyik legtöbbet hangoztatott vádként azt emlegették fel,

⁶⁹ Ancora la riorganizzazione degli uffici comunali. *La Voce del Popolo*, 6. novembre 1913.; Lo scioglimento della „Banda civica”. *La Voce del Popolo*, 2. dicembre 1913; Chi sono i nuovi riorganizzatori della Banda Civica. *La Voce del Popolo*, 7. dicembre 1913.

⁷⁰ A témáról részletesebben: Ordasi, Ágnes: Borderline Syndrome in Fiume: The Clash of Local and Imperial Interests. *Hungarian Historical Review*, 2022/2. 387–421.

⁷¹ Una seduta storica della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 14. giugno 1913; Le dimissioni della Delegazione municipale. *La Voce del Popolo*, 1. luglio 1913.; Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége idején (1914–1915). *Urbs*, 2017. 145–167.

⁷² Un'intervista. *La Voce di Popolo*, 18. novembre 1913; Francesco Vio vorrebbe lavarsene la mani. *La Voce del Popolo*, 20. novembre 1913.

hogy a város vagyonából tisztos illetményt élvező podestá a kormányzó közbenjárásával igyekezett fiának ingyenes helyet szerezni a haditengerészeti akadémián.⁷³

Egyelőre nem tudni, hogy a hírek mennyire feleltek meg a valóságnak, de az kétségtelen, hogy a Rappresentanza és a polgármester lemondásával a municipális válság újabb szakaszába lépett. Azzal ugyanis, hogy a miniszterelnök a kormányzóra ruházta az események hatására működésképtelenné váló testület valamennyi jogkörét, Wickenburg szinte korlátlan urává vált a városnak, és meg is kezdte a községi adminisztráció átszervezését.⁷⁴ Jelzésértékű, hogy a városatyák az intézmények átvilágításával párhuzamosan egymás után mondtak le állásaikról és a bizottságokban betöltött pozícióikról.⁷⁵

1913 novemberében az átszervezési hullám a városi fogyasztási adóhivatalt is elérte. Bár a helyi olasz nyelvű sajtó az intézmény szilárdságáról és tisztaságáról cikkezett,⁷⁶ alig két héttel később Wickenburg kiküldöttjei egy több milliós adócsalást és egy évtizedek óta tartó visszaélést lepleztek le.⁷⁷ Ezzel egy időben a pincérek és vendéglősök a kormányzóhoz petíciót terjesztettek be, amiben az adóhivatal túlkapasáira és jogtalan megsarcolásukra hívták fel a figyelmet. Elgondolkodtató, hogy a kamara – mint a kereskedők és iparosok hivatalos érdekvédelmi szervezete, valamint mint a városi tanács által kiszabott adók meghatározásában kompetens testület, de különösen mint a saját fenntartását is az (egyenes) adók után illetékből fenntartó jogi entitás – akkor még egyik ügyben sem szólalt fel. A kamara az „igazságtalanságok” elleni megmozdulásra csak 1914 elején szánta el magát. Egészen pontosan akkor, amikor a már átszervezett adóhivatal a borkereskedőkre (és több beltagjukra) kívánt újabb adókat kivetni.⁷⁸

Az események kronologikus sorrendjéből, valamint a kamara jegyzőkönyveiből kitűnik, hogy a rendkívüli állapotok országos elrendelésének periódusa egybeesett azzal az időszakkal, amikor a Lega Autonomát támogató kamarai tagok elkezdték távol tartani magukat a testület rendes üléseitől. Példának okáért így tett

⁷³ Il momento politico-morale che il governo ha eretto al suo fedele Francesco Vio. *La Voce del Popolo*, 24. ottobre 1913.; Il figlio di un povero divolo. *La Voce del Popolo*, 14. dicembre 1913.; I servizi dell'amico. *La Voce del Popolo*, 17. dicembre 1913.

⁷⁴ Una lettera del governatore ai dirigente magistratuale. Due mesi di tempo per riformare da cima a fondo l'amministrazione civica! *Il Popolo*, 25. ottobre 1913.

⁷⁵ Un doveroso atto di dignità. *La Voce del Popolo*, 28. ottobre 1913.; Le dimissioni delle commissioni municipali. *La Voce del Popolo*, 4. novembre 1913.

⁷⁶ Un consiglio cortese al signor Commissario. *La Voce del Popolo*, 29. ottobre 1913.; S'inizia la riforma delle aziende municipali. Giunge a Fiume l'incaricato del Ministero – Il direttore dei civici Dazi sospeso dall'ufficio. *Il Popolo*, 5. novembre 1913.

⁷⁷ HR-DARI-7. 655. d. 4909. ált./1916. (1916. II. 1. 17. a. sz.); L'arresto di un impiegato ai civici dazi per maversazioni. *La Bilancia*, 13. novembre 1913; A fiumei adósikkasztás. *Világ*, 1913. november 16.

⁷⁸ *Per una seduta straordinaria della Camera di commercio*. 24. gennaio 1914.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 174. d. 1087./1914.

Josef Lazarus, Luigi Nicolich és Andrea Ossoinack, illetve épp ekkor halmozódtak fel Celso Rudan dolgai, és betegedett meg Dankl Zsigmond alelnök is.⁷⁹

Mindez két fajsúlyos következményt vont maga után: kérdésessé vált a kamara határozatképessége, illetve feltűnően megnőtt az Autonóm Párt híveinek a számaránya a testületben. Az 1913. november 26-án megtartott utolsó rendes ülésen Adolfo Gotthardi titkáron és a fogalmazó Ferdinando Kastelen kívül csupán 11 tag jelent meg. Közülük legalább heten már ekkor az Autonóm Párt szimpatizánsai közé tartoztak, mások pedig később váltak azzá. Pontosan egy hónappal ezután adta be az elnökség a lemondását.⁸⁰

Valószínűsíthető, hogy Gotthardi a kereskedelemügyi miniszternek írt 1914. január 5-i levelében ezért javasolta, hogy az 1868. évi törvény 22. §-a értelmében zárják ki a kamarai kötelezettségüket legalább fél éve elhanyagoló tagokat, mert így kívánta az Autonóm Párt dominanciáját biztosítani.⁸¹ Hiába. A miniszter nem járult hozzá a kizárásokhoz,⁸² miért is a kamara következő, 1914. február 27-én lebonyolított ülésén a mérsékeltebb álláspontot követő városatyák szintén részt vettek. Jelenlétük a megválasztott elnökség összetételében is leképeződött. Bár Carlo Conighi személyében egy autonóm párti városatya ülhetett az elnöki székbe, a két alelnök, Giovanni Minach és Josip Lazarus már a kormányzó támogatói közé tartoztak.⁸³

A kamarai válság⁸⁴ ezzel látszólagosan megoldódott, ám nem a municipális krízis. A másnap megtartott képviselőtestületi választás az Autonóm Párt szinte teljes győzelmével ért véget, és a testületbe került városatyák közül sokan a kamarában is mandátumot viseltek. Közük volt Francesco Gilberto Corossacz, Mario Mohovich és Adolfo Gotthardi is, akik mindent megtettek, hogy az Autonóm Párt vezérért, Riccardo Zanellát, Wickenburg egyik legnagyobb politikai ellenfelét juttassák polgármesterként a város élére. Az, hogy az uralkodó Zanella helyett végül Corossacz podestává választását szentesítette, az kizárólag a kormányzó és Tisza István miniszterelnök személyes közbenjárásának eredménye.⁸⁵

Gödörből vödörbe

A világháború kitörése nagyarányú átalakulásokat idézett elő a fiumei kamara életében, ami egyszerre vezetett lehetőségeinek beszűküléséhez és felelősségének,

⁷⁹ HR-DARI-7. 590. d. 384. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

⁸⁰ Celso már október 24-én benyújtotta a lemondását. HR-DARI-179. 3. 1. 2. 173. d. 8982.a./1913.

⁸¹ HR-DARI-7. 590. d. 384. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

⁸² HR-DARI-7. 590. d. 1271. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

⁸³ HR-DARI-7. 590. d. 1732. ált./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

⁸⁴ Un po' di crisi e alcuni dimissioni alla Camera di Commercio. *Il Popolo*, 6. gennaio, 1914.

⁸⁵ Erről részletesebben: Ordasi, 2017.

kötelezettségeinek megnövekedéséhez. Azt, hogy nemcsak egy elszigetelt helyi jelenségről van szó, alátámasztják a Kassai, valamint a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara felterjesztései és memorandumai.⁸⁶

A kamarák feladatainak jelentős része a hétköznapi élet megváltozott igényeiből, más részük pedig az általános és kötelező érvényű újabb miniszteri rendeletekből következett. A kötelezettségek azonban ekkor már nem a kereskedelem és az ipar fejlesztését, a gyarapodást célozták, hanem a társadalom egybentartására és a gazdaság működőképességének megőrzésére irányultak. A kamarai teendők homlokterébe mindenekelőtt a „kisemberek” egzisztenciális stabilitása került. Ez elsősorban az alapvető fogyasztási cikkek (élelmiszer, tüzelőanyag, ruhanemű, gyógyszer) beszerzésében és elosztásában, a pénzügyi támogatások meghatározásában és odaítélésében, illetve a munka folytonosságának fenntartásában mutatkozott meg.⁸⁷ Fő feladatuk tehát a létbiztonság, a legelemibb szükségletek garantálása lett.⁸⁸ A rendkívüli helyzetben megfogalmazott elvárások teljesítése viszont újabb tárgyi és személyi ismereteket, valamint a társadalommal való még intenzívebb kapcsolattartást, a kamarai hatáskör kitérítését igényelte.⁸⁹ Kérdésként merül fel azonban, jelentette-e vajon a hatáskör bővülése az autonómia kiszélesedését és lehetőségeik gyarapodását is?

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamarára fókuszáló korabeli és a kortárs szakirodalom kimondatlanul is hajlik az igenlő válasz elfogadására. Ugyanakkor a fővárosi kamara már a felállítása pillanatától központi szerepet töltött be, és jóval erősebb érdekérvényesítő kompetenciákkal rendelkezett a vidéki testvérintézményekhez képest. Az aránytalanságokra, a főváros dominanciájára a vidékiek rendszeresen felhívták a figyelmet. Példának okáért így tett Gotthardi is, mikor a Kamarai Titkárok Közös Értekeztetén követelte, hogy „történjék gondoskodás, hogy a vidék a fővárossal szemben ne szenvedjen a szétosztásnál hátrányt”.⁹⁰ Igaz, a fiumei testület helyzetét árnyalja, hogy a vidéki kamarákhoz képest viszonylag tágas mozgástérrel rendelkezett a kikötőváros kiemelt nemzetgazdasági és nemzetpolitikai szerepéből adódóan.

Mindazonáltal a fiumei kamara működését már a háború kitörése előtt is számos külső tényező nehezítette. A válság főleg az élelmiszer, a tüzelőanyag és

⁸⁶ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1266./1918.; *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború első évében. 1914/1915.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1915; *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború második évében. 1915/1916.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1917.; *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború harmadik évében. 1917/1918.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1918.

⁸⁷ Erre vonatkozóan lásd HR-DARI-179. vonatkozó évekből származó iratait, illetve például: La seduta confidenziale della Camera di Commercio. *La Bilancia*, 2. ottobre 1914.

⁸⁸ *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése*, 1915; Szávay, 1927.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1261./1918.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1408./1918.

⁸⁹ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1266./1918.; Szávay, 1927. 481–488.

⁹⁰ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 192. d. 1507./1918.

a textilneműek forgalmát és fogyasztását sújtotta. A tej, cukor, hús már a mozgósítás előtt hiánycikké vált, a halászatot pedig előbb korlátozták, majd a tengeri hadműveletek miatt tiltották. A legfőbb gondot a kisiparosok, vállalkozók nyersanyaggal (talpbőr, céna, len, kender, ipari só, erőtakarmány), valamint a lakosság szénnel, zsírral, szappannal, pamuttal és gabonával való ellátása jelentette.⁹¹ A helyi viszonyokat jól szemlélteti, hogy a város lakossága már 1914 júliusában nyílt levélben fordult a podestához az uzsora visszaszorítása, az élelmiszerhiány és az élelmiszerek titkos felhalmozásának megszüntetése, valamint az árviszonyok normalizálása érdekében.⁹²

A szükség és a hiány támasztotta kihívások leküzdése, valamint az újabb források feltárásának és biztosításának a feladata a képviselőtestületen kívül a kamarára hárult. Már csak azért is, mivel a kamara tagjai hivatalból minden olyan helyi és országos szervezetben részt vettek, amelyek az egyes termékek beszerzését, szállítását, elosztását, valamint az árak meghatározását tárgyalták. A kamara tagjainak szintén nagy szerepük volt egyes országos pénzbeli segélyek odaítélésében,⁹³ és nem ritkán saját kezdeményezésükre folyamodtak újabb támogatásokért a miniszterekhez, társintézményeikhez, esetleg bizonyos karitatív egyesületekhez.

A kamarai tagság jelentőségét fokozta, hogy a tagok közül többen a Rappresentanzában is nagy befolyással rendelkeztek és fontos kulespozíciókat töltöttek be. Például Carlo Conighi az építésügyi testületben, Matteo Dumicich műlakatos, Luigi Maroth fémkereskedő, Ignazio Krieger gyümölcskereskedő a Községi Takarékpénztárban, Gotthardi a Civici Dazi és a város pénzügyeit kezelő bizottságban foglalt helyet, Corossacz pedig szinte valamennyi albizottságban képviseltette magát.⁹⁴ Ez nem meglepő, mivel az 1872. évi városi statútum kimondottan széles hatáskört biztosított a fiumei polgármesternek. Jóllehet a község költségvetési előirányzatának megszerkesztését, a közigazgatás közegeinek felállítását, valamint a város vagyonának gazdasági és pénzügyi kezelését és felügyeletét kizárólag a városi képviselőtestülettel együtt végezhetette.⁹⁵

A podestá és a képviselőtestület szoros szimbiózisán fokozatosan lazítottak az élelmézzel kapcsolatos miniszteri szabályozások. Ezek közül a búza, rozs, árpa és kukorica, valamint az ezekből előállított lisztek legmagasabb árának meghatározásáról szóló különleges felhatalmazás, illetve az 8682/1914. M.E. rendelet bírt igazán nagy jelentőséggel. A kormányzat ugyanis az ármegállapító bizottság

⁹¹ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 131./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1406./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1371./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 1800./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 1805./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 192. d. 1698./1989.

⁹² Ordasi, 2017.

⁹³ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 46./1918.

⁹⁴ Il Consiglio municipale elegge le commissioni. *Il Popolo*, 4. aprile 1914.

⁹⁵ *Statuto*, 1872.

feladatait a polgármester által vezetett, ám a saját felügyelete alá tartozó (szűkebb) speciális tanácsra bízta Fiumében és a fővárosban.⁹⁶

Az állam tehát közvetlenül az ellenőrzése alá vonta a helyi piaci folyamatokat, hogy azokat az érdekeinek megfelelően alakíthassa. Ennek ismeretében érthetővé válik, hogy a polgármester miért halogatta a minisztériumi körrendeletek kihirdetését, és miért nem intézkedett az élelmiszerárak szabályozása kérdésében. Továbbá magyarázatot nyer, hogy a helyi kormánypárti lapok miért vádolták azzal a podestát, hogy enged a kamara és a Rappresentanza akaratának, és kiszolgálja a nagyvállalkozók és nagykereskedők érdekeit.⁹⁷

A képviselőtestület és a polgármester viszonyában a fordulat akkor következett be, amikor Corossacz a háborgó közhangulat és Wickenburg nyomásgyakorlása, valamint némi anyagi, formális és informális kompenzáció⁹⁸ hatására végül kénytelen-kelletlen hozzájárult a kormányzó terveihez.

Előbb csak szabad kezet adott Edoardo Springhettinek, a kormányzó által kijelölt vásárbiztosnak a kereskedők visszaéléseinek leleplezésére,⁹⁹ később pedig már maga kezdeményezte a többi városatyá megkerülését. Példának okáért Budapestről és Olaszországból harminc vagon lisztet rendelt, majd szenet és rizst osztott szét a lakosság között a Rappresentanza tudta és beleegyezése nélkül. A városatyák természetesen felháborodottan tiltakoztak Corossacz intézkedései ellen, és kimondták, hogy meghallgatási és véleményformálási joguk mellőzésével a polgármester megsértette a fiumei autonómiát és elárulta a közérdeket.¹⁰⁰

Corossaczt legélesebben Gotthardi és unokatestvére, Dino Rudan támadta, akik még a bizalmatlanság megszavazását is véghez vitték ellene a Rappresentanzában. Noha Rudan indítékai egyelőre nem ismertek, Gotthardinál feltételezhetően több ok is közrejátszott a polgármester megbuktatási kísérletében. Először is az, hogy Corossacz nemcsak beletörődött a városi fogyasztási adóhivatal átszervezésébe, de tevékeny segítséget nyújtott a kormányzónak abban is, hogy az általa kidolgozott új szabályrendeletet (Normativa) megvétőzhassa,¹⁰¹ a hivatal vezetését

⁹⁶ A m. kir. minisztérium 1914. évi 8.682. M.E. számú rendelete, a búzáért, rozsért, árpaért és tengeriért, úgyszintén az ezekből előállított lisztért, valamint a burgonya- és rizslisztért követelhető legmagasabb árak megállapításáról. MRT 1914. 321.

⁹⁷ Le relazioni fra il Comune e la Camera di Commercio. *La Bilancia*, 21. novembre 1914.

⁹⁸ A hajótársaságok szerződése. *A Tengerpart*, 1914. június 27.; A tengerhajózási vállalatok tökeszükséglete. *A Tengerpart*, 1914. február 13.; HU-MNL-OL-K 467. Miniszterelnökök főhivatalos iratai. 17. cs. 75./főhivatalos. 1916.

⁹⁹ Védik a közönséget az élelmiszeruzsorások ellen. *A Tengerpart*, 1914. augusztus 11.; Egy vásárbiztos megrendszabályozása. *A Tengerpart*, 1915. március 9.; Springhet vásárbiztost visszahelyezték. *A Tengerpart*, 1915. április 9.

¹⁰⁰ Perché non parliamo della crisi municipale. *La Bilancia*, 21. gennaio 1915.; La nuova fase della crisi municipale. *La Bilancia*, 28. aprile 1915.; A rappresentanza ülése. *A Tengerpart*, 1915. április 29.

¹⁰¹ HR-DARI-7. 48. d. 424. eln./1915.

pedig személyes riválisára, Vittorio Meichsnerre bízta.¹⁰² Hogy nem csupán egy átlagos politikai konfliktus húzódott a háttérben, jelzi, hogy a kormánypárti olasz nyelvű sajtó és Wickenburg levelei egyaránt fontosnak tartották megjegyezni, hogy Gotthardi nem csak egy egyszerű városatyja, hanem egyben a kamara titkára.¹⁰³

Másodszor, Corossacz és Gotthardi konfliktusát mélyítette, hogy a podestá a hadiállapotra hivatkozva még 1914 novemberében kezdeményezte az 1868:VI. tc. értelmében ötévente megtartandó kamarai választások elhalasztását. Corossacz azzal érvelt, hogy a tisztújítás nem lenne szerencsés, mert „a választásra jogosultak nagy része be van vonulva és így választói jogát nem gyakorolhatná; azonkívül nincsen meg azon nyugaltság, mely választások megejtésére kívánatos”.¹⁰⁴ A polgármester indoklását a testület és a kormányzó is elfogadta, így a kereskedelemügyi miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a választásokat alkalmasabb időpontra halasszák el.¹⁰⁵ Sőt, azt is engedélyezte, hogy azon kamarai tagok, akiknek a mandátuma 1914. december 15-én lejárt volna, tisztjükben megmaradhassanak.¹⁰⁶ Megjegyzendő, hogy bár a plenáris üléseken csak elvétve jelentek meg, az 1909-ben megtartott választás eredményeként a kamarában hivatalosan még mindig a mérsékeltbb városatyák voltak többségben.

Ellenkező előjelű, ám hasonló logika állt a Rappresentanza 1915. évi megújítása mögött. Corossacz az újabb municipális válság közepén készségesen együttműködött a kormányzóval, hogy az ismételten diszfunkcionálissá váló testületet feloszlassák, és az újabb választásokat kiírják. A podestá eljárását különösen Gotthardi kifogásolta. Ez alkalommal ő volt az, aki a behívott és fronton harcoló választók nagy számára hivatkozva a községi választások elhalasztását, vagy legalább a katonai szolgálatot teljesítők választási jogának biztosítását követelte. Gotthardi jól tudta, hogy az adott körülmények közt megalakuló Rappresentanzába az Autonóm Párt tagjait helyett a kormányzó saját emberei fognak kerülni. Ezért, amikor kiderült, hogy a választások mindenféleképpen meg lesznek tartva, egy külön választói listát állított össze, amelyből a mérsékeltbb és a magyar képviselőjelölteket gondosan kiszortírozta.¹⁰⁷

¹⁰² Változások a városi tanácsnál. *A Tengerpart*, 1917. december 14.

¹⁰³ HR-DARI-7. 50. d. 1133. eln./1915.; Di un'accusa dell'on. Gotthardi al Magistrato civico. *La Bilancia*, 12. maggio 1914.

¹⁰⁴ HR-DARI-7. 590. d. 7934. eln./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

¹⁰⁵ Az újabb választásra a vizsgált korszakban már nem került sor.

¹⁰⁶ HR-DARI-7. 590. d. 7934. eln./1914. (1914. XXIII. 1. 12. a. sz.)

¹⁰⁷ HR-DARI-7. 50. d. 1133. eln./1915.

Az emberi erőforrások

Gotthardi félelmei beigazolódtak: az 1915. július 25-én megválasztott új képviselőtestületbe valóban feltűnő arányban kerültek be a kormányzó direktíváit követni kész városatyák. A testület összetételének befolyásolására Wickenburgnak a háborús helyzet, valamint a választók szelektálása teremtette meg ezt a lehetőséget. Vagyis az, hogy bár tekintettel a köznyugalom megőrzésére, valamint Olaszország hadba lépésére a kormányzó és a belügyminiszter hozzájárultak ahhoz, hogy a katonai szolgálatot teljesítők is gyakorolhassák szavazati jogukat, a választásokat csak azután tartották meg, hogy a politikai okokból különösen inkriminált 19. gyalogezredet elvezényelték, és problémásnak ítélt egyéneket eltávolították a városból.¹⁰⁸ A közállapotokról sokat elmond, hogy az Autonóm Párt vezérének, Riccardo Zanellának a frontra küldését Wickenburg személyesen járta ki Tisza István miniszterelnöknél.¹⁰⁹

A lakosság/szavazók megrostálása a kamara számára sem lehetett érdektelen, mivel az intézkedések leginkább a munkaképes felnőtt férfilakosságot érintették. Márpedig a testület egyik legfontosabb feladata éppen a munka folytonosságának biztosítása volt, ezért a kamara a város humánerőforrása feletti ügyekben mindig is beleszólási joggal rendelkezett. Többek közt ellátták el az üzletek és vállalkozások szakvéleményezését, valamint ők döntöttek a kereskedelmi utazók, a kereskedelmi és iparigazolványok, és a szállítási engedélyek kiállításáról is. A kamara ezen kötelessége kivételesen nagy felelősséget jelentett, mert az engedélyek alapvető egzisztenciális kérdésekkel kapcsolódtak össze, és egy-egy kiállított szakvéleménynek még az ország határain túl is hatása lehetett.¹¹⁰

A kamara érintettségéhez és növekvő felelősségéhez hozzájárult, hogy a háború során mind nehezebbé vált a boltok és üzemek vezetésére képes helyettest találni, valamint megbízható alkalmazotról, kompetens szaksegéderőről gondoskodni. Ezt igazolja Neumann Jenőnének a kamarán keresztül a kereskedelemügyi miniszternek, valamint Maria Lillichnek a Magyar Pamutközponthoz betejesztett olasz nyelvű segélykérelme. Neumanné azért kérvényezte hadikórházban fekvő férje felmentését, hogy a tönk szélére jutott üzletének ügyeit rendezhesse,¹¹¹ Lillich pedig áru rekvirálásán kívül arról panaszkodott, hogy férje katonai behívásával nincs ki a boltját vezesse, és róla, valamint három fiáról gondoskodjon.¹¹²

¹⁰⁸ HR-DARI-7. 52. d. 1676. eln./1915.

¹⁰⁹ HR-DARI-7. 45. d. 502. eln./1914.

¹¹⁰ A kiállított engedélyek 1915 és 1918 közötti ügyforgalmáról l. HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2187./1918.

¹¹¹ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2224./1918.

¹¹² HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1228./1918.

A probléma nemcsak a kisebb egzisztenciákat sújtotta, hanem a gyógyszerészeket,¹¹³ valamint az évtizedek óta sikerrel működő nagyvállalatokat is. Ezt támasztják alá ifj. Giovanni Minach fakereskedő és Benvenuto Vezzil élelmiszer-nagykereskedő és egyben kamarai tagok vállalkozásainak kálváriái. Tudniillik a tulajdonos elhunyt, illetve hadba vonulása következtében még nekik is kihívást jelentett az utódlásról gondoskodni.¹¹⁴

A kamarai dokumentumoknak különös súlyt adott, hogy egy-egy „közérdekből feltétlenül szükségesnek” és/vagy „nélkülözhetetlennek és pótolhatatlannak” ítélt tevékenység fenntartásával lehetőség adódott mentesülni a katonai szolgálat alól.¹¹⁵ Az engedélyezésekkel és véleményezésekkel egy újabb eszköz került a kamara kezébe a szelektálásra. Azaz, hogy a gazdaság és közérdek „sáncai” mögé bújva egyes iparosoktól és kereskedőktől megszabadulhassanak, illetve hogy másokat megoltalmazhassanak, vagy akár előnyökhöz juttassanak. Annál is inkább, mert idővel a kereskedelemügyi miniszter még a katonai felmentéseket és a szabadságolásokat, valamint a karpaszományviselési jog engedélyezése iránti kérvények elbírálásához szükséges vélemény kiállítását is a kamarákra bízta.¹¹⁶

A kamara hatásköre tehát fokozatosan kitágult, és szerepe a háború alatt társadalmi, gazdasági és politikai szempontból is felértékelődött. Igaz, ezzel egyben adminisztratív kötelességei, leterheltsége és saját munkaerőigénye szintén megtöbbszörözödték,¹¹⁷ miközben a világháború hatásai, valamint a kormány intenciói alól a testület nem tudta kivonni magát.¹¹⁸ Ahogy Ferdinando Kastelnek és Giovanni Rusiáknak, a titkári hivatal fogalmazóinak a katonai behívásai mutatják,¹¹⁹ a hadkötelesség alól a kamara tagjai sem mentesültek. Sőt, egyesek még az internálást sem kerülhették el.¹²⁰ Köztük említhető a kamara elnöke, Carlo Conighi, akit egyre nyíltabb irredenta nézetei miatt szállítottak Kiskunhalasra.¹²¹

A kamara egyetlen tagja, aki pozíciójánál fogva elvileg némi védeltséget élvezett, az a testület mindennapi érdemi munkáját ellátó, az ügymenet folytonosságáért

¹¹³ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 190. d. 130./1918.

¹¹⁴ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2396./1918.; HR-DARI-7. 53. d. 1945./1915.

¹¹⁵ *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése*, 1915.

¹¹⁶ *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése*, 1915. 97–101.; HR-DARI-7. 61. d. 66. eln./1918.

¹¹⁷ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 190. d. 565./1918.

¹¹⁸ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1266./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 1302./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 192. d. 2178./1918; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 192. d. 2269./1918.

¹¹⁹ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2702./1918; Una seduta confidenziale alla Camera di Commercio. *La Bilancia*, 1. ottobre 1914.

¹²⁰ HR-DARI-7. 52. d. 1676. eln./1915.

¹²¹ Varutti, Elío: *Sembra la pace in avvicinamento. Diario dell'artigliere austriaco Carlo Conighi e le cartoline postali del bancario Dante Malusa, internato a Tapiosüly da Fiume nel 1915–1918*. In: Anziutti, Alfio – Fragiacomio, Chiara – Martina, Giancarlo – Polo, Erminio – Varutti, Elío: *Un doul a mi strinzeva il cour*. Tolmezzo: Coordinamento Circoli Culturali della Carnia, 1997.

felelős titkár volt.¹²² Gotthardi története azonban azt példázza, hogy a hallgatólagos védeltséget el is lehetett veszíteni, és a honvédelmi miniszter – akár éppen a köz érdekére hivatkozva – revideálhatta az álláspontját. Gotthardi felmentésének visszavonását Wickenburg indítványozta a kereskedelemügyi miniszteren keresztül, mert a városatyá egyre nyíltabban használta fel titkári hivatalát a kormánypárti(bb) testületi tagok ellen. Gotthardi előbb a híres Ossoinack Luigi Mechanikai Faipar iRészvénytársaság alkalmazottjaitól tagadta meg a katonai szolgálat alóli felmentésre vonatkozó kérvényeik véleményezését, majd sem az Első Tengerparti Gőzpároló Rt. kereskedelmi utazói, sem Arioso Mini ügyvezető igazgató részére nem állította ki a szükséges igazolványokat. Ezzel szemben még informális kapcsolatrendszerét is mozgósította, hogy Zanella felmentését kieszközölje.¹²³

Wickenburg a miniszteri felterjesztés megfogalmazására akkor szánta el magát, mikor Gotthardi már arra sem volt hajlandó, hogy Antonio Dussich kamarai és választott bírósági tagságát, valamint szakértő becsüsi tevékenységét írásban is megerősítse. A kormányzó a kereskedelemügyi miniszternek a titkár magatartását ekképpen összegezte: „Gotthardi politikai szereplését illetőleg van szerencsém tiszteletteljesen jelenteni, hogy nevezett igen kellemetlen népszerű szerepre vállalkozott és okvetlenkedéseivel mint volt városi képviselőtestületi tag, folytonos zavarokat okozott, egyebek közt ő volt az, aki a városi fogyasztási adóhivatal anynyira szükséges szervezését az ezen hivatal igazgatója elleni személyeskedésével és szereplési viszketegésből megakadályozta, s aki a képviselőtestületi tagok tekintélyes részét rávette arra, hogy Corossacz polgármesternek bizalmatlanságot szavazzon. Megjegyzem még, hogy Gotthardit politikailag sem tartják megbízhatónak és a megbízhatatlan fiumei elemek internálása alkalmából kizárólag állásánál fogva, közbenjárásom folytán nem lett internálva.”¹²⁴

Némileg másképp ítélte meg Gotthardi a saját közéleti tevékenységét a kormányzóhoz címzett panaszos, ám mégis esdeklő hangvételű olasz nyelvű félhivatalos levelében. Ebben kifejtette, hogy bár ő maga is a legszentebb állampolgári kötelességnek és megtiszteltetésnek tartja a „patriáért” való fegyveres áldozatvállalást, mélyen sérti, hogy a behívásának politikai okai vannak. Tudniillik tudomása szerint polgári állásánál fogva nélkülözhetetlennek számít, ráadásul politikával soha nem is foglalkozott. Legfeljebb csak amennyi a gazdasági és közzgazdasági kérdésekhez bizonyult szükségesnek, és azt is csupán legjobb meggyőződése szerint, hazafias érzelmeitől vezérelve. Hiszen – így Gotthardi – „voltam és vagyok egy hű alattvalója a Magyar Királyságnak örökösen szerető imádatl (amoritissimo) az anyaország (madrepatria) iránt”.¹²⁵

¹²² Sugár, 1905. 89–94.

¹²³ HR-DARI-7. 50. d. 1133. eln./1915; HR-DARI-7. 50. d. 1478. eln./1915.

¹²⁴ HR-DARI-7. 50. d. 1133. eln./1915.

¹²⁵ HR-DARI-7. 51. d. 1478. eln./1915.

A kormányzó intézkedései ellen a kamara szintén hiába lobbizott és tiltakozott. Gotthardit 1915 nyarától népfelkelőként a Karlovácon székelő fiumei cs. kir. tengerészeti hadkiegészítő parancsnoksághoz osztották be,¹²⁶ majd katonai szolgálatát csaknem két éven át a Pilsenben állomásozó cs. kir. 48. gyalogezrednél kellett teljesítenie.¹²⁷ Ez idő alatt a testület ügyeit a kereskedelmi tőzsde titkára, Aldo Rudan¹²⁸ intézte, akit Wickenburg ideiglenes jelleggel kamarai titkárhelyettesé nevezett ki.¹²⁹ Tekintve, hogy a börze jelentős állami támogatásban részesült, illetve hogy többnyire a kormánnyal együttműködni kész városatyák alkották, Wickenburg lépése gyakorlatilag az államhatalom újabb térnyerését jelentette. Már csak azért is, mert a börze elnöki székét 1896 óta (kisebb megszakításokkal ugyan, de) éppen Corossacz foglalta el.¹³⁰

Epilógus: változó kor, változó viszonyok

Gotthardi sorsa Jekelfalussy Zoltán kormányzói hivatalba lépésével vett fordulatot. Az új kormányzó előbb hozzájárult, hogy a titkár 1917 decemberében visszatérhessen Fiumébe, majd 1918 tavaszán levélben folyamodott a kereskedelemügyi miniszterhez Gotthardi a katonai szolgálat alóli bizonytalan időre való felmentése érdekében. Noha a kezdeményezés a kamarától eredt – talán meggyőződésből, talán gesztusgyakorlásként vagy praktikus okokból és számításból –, Jekelfalussy nemcsak pozitívan véleményezte a felterjesztést, de azt patetikus szólamokkal és további indokokkal is kiegészítette. Ennek köszönhetően a miniszternek küldött dokumentumban már olyan fordulatok is felbukkantak, mint a „rövid határidőre szóló felmentéssel járó bizonytalanság”, „a kamarai hivatalnak jövőre kiható tervszerű működésének hátrányos befolyásolása”, „a kamara minden fennakadás nélküli zavartalan működése”, vagy éppen a „közérdek”.¹³¹

A honvédelmi miniszter méltányosnak találta Jekelfalussy kérvényét, és 1918. május 28-i keltezéssel elrendelte Gotthardi felmentését. Valójában Gotthardira két gyakorlati ok miatt volt szükség. Egyfelől, mert a kamara adminisztratív teendői érzékelhetően felszaporodtak a gazdasági kormányintézkedések nyilvántartásával,

¹²⁶ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 226. d. 1929./1915; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 226. d. 1945. és 1948./1915.; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 230. d. 2402./1917.

¹²⁷ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 1247./1918.

¹²⁸ Aldo Rudan Celso Rudan öccse, és egyben Gotthardi, valamint Dino Rudan unokatestvére volt.

¹²⁹ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 226. d. 2090./1915; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 226. d. 3065./1915.; HR-DARI-7. 51. d. 1478. eln./1915.

¹³⁰ A tőzsde küldöttsége a kormányzónál. *A Tengerpart*, 1917. november 23; HR-DARI-7. 64. d. 1046. eln./1918.

¹³¹ HR-DARI-7. 61. d. 403. eln./1918. CCI. 514.

a beszámolók és felvilágosítások elkészítésével,¹³² valamint a korábban felmentett személyek, illetve a háború alatt tönkrement kereskedők és iparosok összeírásának kötelezettségével.¹³³ Másfelől azért, mert a testület komoly személyi problémákkal és munkaerőhiánnyal küzdött. Jelesül, Carlo Conighi meggyengült egészségére hivatkozva már 1916 augusztusában lemondott az elnöki állásáról,¹³⁴ majd nem sokkal később internálótáborba került.¹³⁵

Conighi kétéves távolléte alatt az 1868. évi törvény értelmében az elnöki feladatokat havonként váltakozva az alelnököknek, Franjo Dubokovićnak és Josef Lazarusnak kellett ellátnia.¹³⁶ Jóllehet 1918 áprilisára mégis elkerülhetetlenné vált a tisztújítás, mivel Lazarus legkisebb fia halálára hivatkozva Bécsbe költözött, és visszavonult a közügyek intézésétől.¹³⁷ Ekkor osztrák állampolgársága miatt a kereskedelmi miniszter külön engedélyével Duboković elnökké lépett elő, az ő alelnöki helyét pedig Luigi Maroth fémkereskedő foglalta el.¹³⁸

Az elnökség megújítása nem oldotta meg az ügyvitel problémáját, mivel a testület négy véglegesített hivatalnok közül csak Gotthardi foglalkozott a kamara mindennapi teendőivel. Ferdinando Kastel és Giovanni Rusich fogalmazók a háború kitörése óta katonai szolgálatot teljesítettek,¹³⁹ Eugenio Kusmann, az irodatiszt pedig 1917 decemberének végén 24 év után váratlanul beadta a lemondását.¹⁴⁰ Gotthardi kizárólag a fiatal Urbano Schittar ideiglenes fogalmazó segítségére számíthatott,¹⁴¹ akit – talán éppen szintén autonomista édesapja, Giovanni Schittar és a titkár jó kapcsolata miatt – 1915 februárjában vették fel a kamara alkalmazásába.¹⁴²

Gotthardi közéleti aktivitása némileg mérséklődött a felmentése után, azonban ez nem jelentette politikai meggyőződésének módosulását. Gotthardi olasz orientációjú elkötelezettsége világosan kifejeződött 1918. október 29-én, mikor Giovanni Schittarral együtt részt vett a Fiumei Olasz Nemzeti Tanács (FONT)

¹³² HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 1093./1918.

¹³³ A fölmentések revíziója. *A Tengerpart*, 1917. július 29; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 884./1918.

¹³⁴ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 228. d. 2076./1916; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 228. d. 2159./1916.

¹³⁵ HR-DARI-7. 63. d. 896. eln./1918.

¹³⁶ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 228. d. 2197./1916.

¹³⁷ HR-DARI-179. 2. 41. kötet. Protocollo. 20. dicembre, 1917.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 191. d. 809./1918.

¹³⁸ HR-DARI-179. 2. 41. kötet. Protocollo. 8. maggio, 1918.

¹³⁹ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 227. d. 1446./1916.; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 228. d. 1587./1916.

¹⁴⁰ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 513./1918.

¹⁴¹ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 227. d. 1446./1916; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 230. d. 3067./1917.

¹⁴² HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 1093./1918.

megalapításában,¹⁴³ illetve akkor, amikor nevét fivéreivel, Oscarrel, valamint (feltételezhetően) Leóval együtt Gottardira változtatta.¹⁴⁴

Gotthardi a FONT-on belüli betöltött pozíciója mellett a titkári állását szintén megtartotta, és a korábbi párthovatartozásuktól függetlenül más kamarai tagok is hasonlóan cselekedtek. Köztük említhető az autonóm párti F. G. Corossacz, Luigi Maroth és Attilio Prodamon, de Antonio Dussich, Luigi Nicolich és Andrea Ossoinack mérsékeltebb városatyák nevével is találkozni lehet a sematizmusokban.¹⁴⁵ Más szóval, a helyi elitcsoportok legmeghatározóbb személyiségei továbbra is részt kívántak venni a város gazdasági, társadalmi és politikai irányításában.

Az általánossá váló bizonytalanság és egzisztenciális krízis következtében nem meglepő, hogy a magyar államhatalom fokozatos kiszorulásával párhuzamosan nőtt a kamara társadalmi és politikai súlya. A testület pozíciójának erősödését segítette, hogy az 1868. évi kamarai törvény hatályban maradt, és tagjai megőrizték mandátumukat (jogi, közigazgatási és személyi kontinuitás), valamint hogy még a legnagyobb bizonytalanság pillanatában is képes volt átfogni a társadalmat, viszonylagos stabilitást biztosítva. A kamara felelősségének bővülése az egyének jogosultságai feletti döntésben és a közjavakból, a forrásokból való részesedés mértékének megítélésében érhető tetten leginkább. Egyre öntudatosabb szerepfelfogását jelzi, hogy magát az egyetlen olyan testületnek aposztrofálta, amely képes az egyének helyzetét reálisan mérlegelni és lehetőségeiket, szükségleteiket felmérni.¹⁴⁶ Így, miután az állami rendőrség összeomlott, már nemcsak szakmai, alkalmassági szempontból véleményezte a kérvényeket és pályázatokat, de az ipar- és működési engedélyekért folyamodók erkölcsi és politikai jelleméről is nyilatkozott.¹⁴⁷

A kedvező kamarai állásfoglalás már önmagában nagy fontossággal bírt az egyének életében, de valódi jelentőségét az adta, hogy a fiumei illetőség megszerzésének egyik alapfeltétele lett. A községi illetőség lényegében a korábbi állampolgári státuszt helyettesítette a világháborút követően Fiumében. Mi több, 1919 áprilisától elengedhetetlen kellékét képezte a bérek, nyugdíjak, illetmények kifizetésének, a vállalkozói és iparendedélyek, a szociális támogatások és segélyek odaítélésének. Vagyis a helyi illetőséggel nem rendelkezők számos közszolgáltatási, közellátási lehetőségtől elestek, és még munkavállalásuk elé is akadályok

¹⁴³ Proclama. Il Consiglio nazionale italiano di Fiume. In: Massagrande, Danilo, L. (a cura di): *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. Roma: Società di studi fiumani – Archivio Museo storico di Fiume, 2014. 13.; Reill, Dominique: *The Fiume Crisis. Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2020.

¹⁴⁴ Az információkért Ivan Jeličićnek tartozom köszönettel.

¹⁴⁵ Massagrande. 2014.

¹⁴⁶ Jeličić, Ivan – Reill, Dominique – Rolandi, Francesca: Redefining Citizenship after Empire. The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World. *The Journal of Modern History*, 2022. 1–66.; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2617./1918.

¹⁴⁷ Jeličić – Reill – Rolandi, 2022; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2617./1918.

gördültek. Ez az állapot nyilvánvalóan kedvezett a megvesztegetéseknek és a túlkapásoknak, amit jól példáz, hogy Gotthardit még azzal is megvádolták, hogy az iparendedélyek kiadásához szükséges kamarai véleményezésért pénzt követelt.¹⁴⁸

Az egyéni túlkapásokon kívül a kamara részrehajló magatartását és szelekciós logikáját leginkább Fiume szűkös erőforrásai és tartalékjai, valamint saját politikai céljai és preferenciái magyarázzák. Tehát az, hogy miként a FONT, úgy a kamara döntései során is a helyi olasz nyelvű, fiumei illetőségű lakosság egzisztenciájának biztosítása és a város olasz („Italianissima”) jellegének bizonyítása kétségtelenül elsőbbséget élvezett. Ez elvileg egyet jelentett a nem kívánatosnak tekintett társadalmi csoportokhoz, nemzetiségekhez vagy politikai pártokhoz tartozó személyek kiszűrésével.¹⁴⁹

A gyakorlat azonban jóval árnyaltabb képet festett. Így, amikor a sztrájkok miatt a gyárak olcsó munkaerőt igényeltek, tömegesen vették fel a délszláv munkásokat, hogy üzemüket fenntarthassák, de „közjő” érdekében sokszor más vállalkozók (sőt, még a FONT tagjai) is megtúrták a kellő szakértelemmel, tapasztalattal, nyelvismerettel, ismeretsséggel rendelkező és pótolhatatlan társadalmi vagy üzleti feladatokat ellátó személyeket. Magyarán, a mindennapok tág teret biztosítottak a diszkrecionális hatalom érvényesülésének.¹⁵⁰

Ezt példázza Adolfo Waizen izraelita élelmiszerkereskedő története, akinek az iparendedélyét a kamara még annak ellenére is meghosszabbította, hogy nem rendelkezett fiumei illetőséggel, és olasz nemzetiségűnek sem vallotta magát. Nem így történt az azonos feltételekkel pályázó Adolfo Goldfinger esetében, akinek a tesztület határozottan elutasította a folyamodványát. Az eltérő döntést valószínűleg az magyarázza, hogy Waizen a kereskedelmi tőzsde kiküldöttjeként szoros összekötetésben állt a kamarával.¹⁵¹

A kamara prioritásainak felállításában a FONT legitimációhiánya is komoly szerepet játszott. A FONT ugyanis nagyhatalmi elismerés nélkül hiába kezdte meg már 1918. november 23-tól a magyar állam jogköreinek az átvételét, ellentétben a kamarával, instabil jogi entitásnak számítot. A nemzetközi elismerésre 1918. december 7-ig kellett várni, mikor is az Antant és az Amerikai Egyesült Államok közös megegyezésével Fiumét szabadállammá nyilvánították.¹⁵²

Ezzel párhuzamosan a kamara életében is alapvető változások mentek végbe. A FONT nagyhatalmi elismerésének napján a kamara elfogadta a megváltozott

¹⁴⁸ Ordasi Ágnes (szerk.): *Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 253–254. [Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források].

¹⁴⁹ Jeličić – Reill – Rolandi, 2022; Reill, 2020.

¹⁵⁰ Jeličić – Reill – Rolandi, 2022.

¹⁵¹ Jeličić – Reill – Rolandi, 2022; HR-DARI-7. 46. d. 954. eln./1914.

¹⁵² Massagrande, 2014. 96; Klinger, William: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924)*. Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011. 21.

politikai körülményekre hivatkozó Duboković lemondását,¹⁵³ majd két héttel később a testület tagjai az internálótáborból hazatért Carlo Conighit juttatták vissza az elnöki székbe.¹⁵⁴

Az elnöki poszt betöltésének kérdésénél nagyobb hordereje volt annak, hogy a magyar államhatalom fokozatos kivonulásával, illetve a FONT nemzetközi elismerésével a főhatalom birtokosa is megváltozott. Innentől kezdve a kamara már nem a magyar kereskedelemügyi miniszternek tartozott közvetlen felelősséggel, hanem a FONT-nak. Ez a tény a testület működését és orientációját is meghatározta, mivel a FONT direktíváinak megfelelően az egyik legfőbb feladata az önmagában életképtelen Fiume számára egy, az Osztrák–Magyar Monarchia védernyő funkcióit ellátni képes „Hinterland” keresése lett. Ez az adott viszonyok között az Olasz Királyságot jelentette, amiért is a kimondottan törekedtek az itáliai kamarákkal való testvéri viszony kialakítására és kikötőváros olaszországi gazdasági és társadalmi integrációjának megalapozására.¹⁵⁵ A városatyák többsége azonban még a legvehemensebb nacionalista megnyilvánulásaik ellenére is a fiumei autonómiát féltékenyen őrző lokálpatrióta maradt.¹⁵⁶

A helyi elitcsoportok annexiós vágyai illuzórikusnak bizonyultak, sőt szándékuk visszajára fordult. Ennek egyik eklatáns példája Gotthardi sorsa, aki Gabriele d’Annunzio Fiumébe érkezésével – valószínűleg Zanella iránti lojalitása miatt is – egyaránt kikerült a FONT legbelsőbb köreiből és a kamarából is. Noha 1921 áprilisában a kamara titkárságának vezetőjeként még részt vett a Conighi elnökléte alatt összeülő kamarai ülésen,¹⁵⁷ és még az 1925 januárjában megtartott olasz népszámlálási íven is ezzel a titulussal szerepelt, a későbbi sematizmusokban már nem tűnik fel a neve. Gotthardi további életéről annyit lehet tudni, hogy 1927-ben Genovába költözött, ahol hat évvel később elhalálozott.¹⁵⁸

A másik igazán látványos „hanyatlástörténet” a kamaráé. A testület a közgazdasági és politikai problémák begyűrűzésével, illetve Fiume és Olaszország uniójának kimondásával 1924-től fokozatosan háttérbe szorult. A kegyelemdőfűst Benito Mussolini fasizmusa és a korporációkra épülő rendszere adta meg a kamarák állami felügyelet alá helyezésével. Ezzel az aktussal az egykor érdemi hatalmi pozíciókat magának tudó, autonómiáját többnyire sikeresen őrző testület a fasiszta olasz állam szerves részévé vált. A kamara állami struktúrában elfoglalt pozíciójának módosulását és társadalmi szerepének torzulását szimbolikusan kifejezte, hogy még nevét is elvesztette. A testületet 1928-ban előbb Fiumei Tartományi

¹⁵³ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2638./1918.; HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2686./1918.

¹⁵⁴ HR-DARI-179. 3. 1. 8. 231. d. 2758./1918.

¹⁵⁵ HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2720./1918.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2723./1918.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2794./1918.; HR-DARI-179. 3. 1. 2. 193. d. 2797./1918.

¹⁵⁶ Reill, 2020.

¹⁵⁷ HR-DARI-179. 2. 41. kötet. Protocollo. 12. aprile, 1921.

¹⁵⁸ Az információért Ivan Jeličićnek tartozom köszönettel.

Korporatív Gazdasági Tanácsra (Consiglio provinciale dell'economia corporativa di Fiume), majd az 1937. évi, hatáskörszűkítéssel járó átszervezését követően Fiumei Korporációk Tartományi Tanácsra (Consiglio provinciale delle corporazioni di Fiume) keresztelték át.¹⁵⁹

Összegzés

A kereskedelmi és iparkamarák a 19. század második felétől kimondottan meghatározó szerepet játszottak a Habsburg Birodalom államaiban, hiszen a közigazgatás és a polgári szervezetek közt lebegve egyfajta mezoszintet képeztek. A kamarák a lokális társadalmat átszövő hatalmi tényezőnek számítottak, és a forrásokhoz jutás, valamint az azok feletti rendelkezés jogosultságaival felruházva fontos gazdaságalkító és társadalomformáló kompetenciákkal bírtak.

Nem volt ez másképp a fiumei testület esetében sem. Noha azáltal, hogy a kikötőváros ténylegesen is magyar közigazgatás alá került, és az 1868. évi kamarai törvény hatályát Fiumére is kiterjesztették, látványos átalakuláson ment keresztül. A változások leginkább a kamara személyi összetételét, működési területét és hatáskörét érintették. Innentől kezdve ugyanis, bár a fiumei kamara fennhatósága kizárólag Fiume városára és alközségeire korlátozódott, a liberális szellemű törvény mégis jogainak kibővülését eredményezte. A testület ekkor elsőrendű véleményező, tanácsadó, javaslattevő szervezetté lépett elő, és feladatai a tudástermelésre, és -transzferre, valamint számos közhatósági teendőre is kiterjedtek.

A fiumei kamara jelentőségét fokozta, hogy a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötővárosát kitüntetett nemzetgazdasági és nemzetpolitikai figyelem övezte. Továbbá, hogy a helyi gazdasági és politikai elitcsoportok szorosan összefonódtak, amit a kamara és a Rappresentanza személyi és intézményi szimbiózisa is szemléltet. A két testület azonban nemcsak kiegészítője és támogatója vagy helyettese, de olykor riválisa is volt egymásnak. Éppen ezért az állam részéről elemi kérdésként merült fel a hatalomból, a materiális, szellemi és az erkölcsi javakból való részesedés dilemmája, illetve a városatyák együttműködési hajlandósága. A kormány ugyanis sehol máshol nem volt annyira rászorulva a lokális elitcsoportok támogatására, mint éppen a kikötővárosban.

Mindazonáltal az állami és helyi érdekek közti különbségek egyre súlyosabb következményeket vontak maguk után, a központi hatalom expanziója alól pedig még a kamara sem vonhatta ki magát. A konfliktusok leglátványosabban az olyan válságzituációkban kerültek előtérbe, mint amilyenek a municipális krízisek vagy a világháború és az impériumváltások voltak. Azaz amikor a döntések téjével és a döntéshozók felelősségével együtt mind tágabb tere nyílt az állami

¹⁵⁹ Crnković, 1994–1995. 51–85.; Crnković, 1975.

beavatkozásnak. Ilyen körülmények között úgy tűnik, hogy a kamara bővülő hatásköre inkább jelentette feladatainak és kötelezettségeinek felszaporodását, semmint a testület autonómiájának kitágulását.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1868. évi VI. törvénycikk a kereskedelmi és iparkamarákról.
A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború első évében. 1914/1915. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1915.
- A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború második évében. 1915/1916.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1917.
- A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara működése a világháború harmadik évében. 1917/1918.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1918.
- A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, 1851–1896, I.* Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1896. 23.
- Almanacco Fiumano per l'anno 1855–1859/60.* Fiume: Ercole Rezza Librajó-Editore, 1860.
- Almanacco Fiumano per l'anno 1857.* Fiume: Ercole Rezza Librajó-Editore, 1857.
- Crnković, Nikola: *Sumarni inventar. HR-DARI-179 (PO 1). Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci (Camera di Commercio e d'Industria e Deputazione Mercantile). 1811–1923.* Rijeka: Državni Arhiv u Rijeci, 1975.
- Crnković, Nikola: *Trgovačko-obrtnička komora u Rijeci 1811–1924. Vjesnik istarskog arhiva, 1994–1995/4–5.* 51–85.
- Elezioni le cessate rappresentanze.* 18–19. [Publikálatlan kéziratoss jegyzetfüzet, sd.]
- Jeličić, Ivan – Reill, Dominique – Rolandi, Francesca: *Redefining Citizenship after Empire. The Rights to Welfare, to Work, and to Remain in a Post-Habsburg World. The Journal of Modern History, 2022.* 1–66.
- Klinger, William: *Germania e Fiume. La questione fiumana nella diplomazia tedesca (1921–1924). Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia, Serie prima: Fonti Vol. XIII*
- Trieste: Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia, 2011.
- Le deputazioni regnicolari nella Questione di Fiume negli anni 1868–1869 e 1883–1884.* Fiume: Emidio Mohovich, 1898.
- Magyar Rendeletek Tára. 1868. I.* 573–583. 130. A földmivelés-, ipar- és kereskedelmi magy. kir. miniszternek 1868-ik évi november hó 28-kán kelt rendelete, Magyarország valamennyi törvényhatóságához: a kereskedelmi és ipar-kamarákról szóló 1868-ik évi VI. t. cz. 4-ik és 12-ik §§-ban foglalt szabványok foganatosítása iránt.
- Magyar Rendeletek Tára. 1914.* 321. A m. kir. minisztérium 1914. évi 8.682. M. E. számú rendelete, a búzáért, rozsért, árpáért és tengeriért, úgyszintén az ezekből

- előállított lisztért, valamint a burgonya- és rizslisztért követelhető legmagasabb árak megállapításáról.
- Mihók Sándor (szerk.): *Magyar Compass, 11*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Rt., 1883.
- Ordasi Ágnes: Áldozat vagy sem? A fiumei autonómia kérdése F. G. Corossacz polgármestersége idején (1914–1915). *Urbs*, 2017. 145–167.
- Ordasi Ágnes (szerk.): *Egan Lajos naplója. Impériumváltások Fiumében a kormányzóhelyettes szemével (1918–1920)*. [Magyar Történelmi Emlékek. Elbeszélő források]. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2019. 253–254.
- Ordasi, Ágnes: Borderline Syndrome in Fiume: The Clash of Local and Imperial Interests. *Hungarian Historical Review*, 2022/2. 387–421.
- Ordasi Ágnes: A faipar és fakereskedelem térformáló hatása a dualizmus kori Fiumében. *Századok*, 2023/1. 5–32.
- Proclama. Il Consiglio nazionale italiano di Fiume. In: Massagrande, Danilo, L. (a cura di): *I verbali del Consiglio Nazionale Italiano di Fiume e del Comitato Direttivo, 1918–1920*. Roma: Società di studi fiumani – Archivio Museo storico di Fiume, 2014.
- Reill, Dominique: *The Fiume Crisis. Surviving in the Wake of the Habsburg Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2020.
- Sárközi Zoltán: A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara hivaltörténete. *Levéltári Szemle*, 1967/1. 55–107.
- Sárközi Zoltán: *A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Repertórium* [Levéltári leltárak, 48.] Budapest: Magyar Országos Levéltár, 1969.
- Statuto della Libera città di Fiume e del suo distretto*. Fiume: Emidio Mohovich, 1872.
- Stelli, Giovanni: *Storia di Fiume. Dalle origini ai giorni nostri*. Pordenone: Edizioni Biblioteca dell'Immagine, 2017.
- Sugár Ignác: A Kereskedelmi és Iparkamara. Miskolc: Forster, Klein és Ludvig Könyvnyomdája, 1905. 88–89.
- Szávay Gyula: *A magyar kamarai intézmény és a Budapesti Kamara története*. Budapest: Budapesti Kereskedelmi Kamara, 1927.
- Un vecchio fiumano [Gelletich, Nicolò]: *L'Autonomia di Fiume*. Fiume: Emidio Mohovich, 1901.
- Varutti, Elio: *Sembra la pace in avvicinamento. Diario dell'artigliere austriaco Carlo Conighi e le cartoline postali del bancario Dante Malusa, internato a Tapiosüly da Fiume nel 1915–1918*. In: Anziutti, Alfio – Fragiaco, Chiara – Martina, Giancarlo – Polo, Erminio – Varruti, Elio: *Un doul a mi strinzeva il cour*. Tolmezzo: Coordinamento Circoli Culturali della Carnia, 1997.

- Zachar Péter Krisztián: A szakmai önkormányzatok létrejötte és fejlődése, 1850–1918. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Autonómiák Magyarországon, 1848–2000*. Budapest: L’Harmattan, 2005. 115–126.
- Zachar Péter Krisztián: Kamarai autonómiák a polgári korban. *Múltunk*, 2010/1. 36–61.
- Zachar Péter Krisztián: *A magyar kamarai rendszer mint a mezoszféra meghatározó szereplője*. In: Hervainé Szabó Gyöngyvér – Folmeg Márta (szerk.): *Társadalmi válságok, konfliktusok a jól-lét kontextusában*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2014. 25–58.
- Zachar Péter Krisztián: *Gazdaság, politika, érdekképviselés. Fejezetek a magyar és európai gazdasági kamarák történetéből*. Budapest: Heraldika, 2016. 52–54.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- HR-DARI-7. Državni arhiv u Rijeci. Kraljevski gubernij za Rijeku i Ugarsko-hrvatsko primorje (Rijekai Állami Levéltár. Fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzóság iratai)
- HR-DARI-179. 2. Državni arhiv u Rijeci. Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci. Popis knjige (Rijekai Állami Levéltár. Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Kereskedelmi Deputáció Fiumében. Könyvek jegyzéke)
- HR-DARI-179. 3. 1. 2. Državni arhiv u Rijeci. Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci. Popis spisa. Opći spisi. Spisi (druge) trgovačko-obrtničke komore (Rijekai Állami Levéltár. Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Kereskedelmi Deputáció Fiumében. Fiumei Kereskedelmi és Iparkamarák iratainak jegyzéke. Általános iratok. Második Kereskedelmi és Iparkamara iratai.)
- HR-DARI-179. 3. 1. 8. Državni arhiv u Rijeci. Trgovačko-obrtnička komora i trgovačka deputacija u Rijeci. Popis spisa. Opći spisi. Koncepti dopisa i izvješća (Rijekai Állami Levéltár. Kereskedelmi és Iparkamara, valamint a Kereskedelmi Deputáció Fiumében. Fiumei Kereskedelmi és Iparkamarák iratainak jegyzéke. Általános iratok. Levéltervezetek és jelentések.)
- HU-MNL-OL-K 26. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára *Miniszterelnökségi Levéltár; Központilag iktatott és irattározott iratok*.
- HU-MNL-OL-K 467. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Miniszterelnökség. Miniszterelnök félhivatalos iratai

SAJTÓFORRÁSOK

- (Ered. sürg.) Fiume. *Pesti Napló*, 1872. március 5.
A fiumei adósikkasztás. *Világ*, 1913. november 16.
A fölmentések revíziója. *A Tengerpart*, 1917. július 29.
A hajótársaságok szerződése. *A Tengerpart*, 1914. június 27.
A rappresentanza ülése. *A Tengerpart*, 1915. április 29.
A tengerhajózási vállalatok tőkeszükséglete. *A Tengerpart*, 1914. február 13.
A tőzsde küldöttsége a kormányzónál. *A Tengerpart*, 1917. november 23.
Ancora la riorganizzazione degli uffici comunali. *La Voce del Popolo*, 6. novembre 1913.
Camera di commercio ed industria. *La Bilancia*, 30. dicembre 1871.
Camera di commercio. *La Bilancia*, 28. dicembre 1871.
Chi sono i nuovi riorganizzatori della Banda Civica. *La Voce del Popolo*, 7. dicembre 1913.
Di un'accusa dell'on. Gotthardi al Magistrato civico. *La Bilancia*, 12. maggio 1914.
Egy vásárbiztos megrendszabályozása. *A Tengerpart*, 1915. március 9.
Francesco Vio vorrebbe lavarsene la mani. *La Voce del Popolo*, 20. novembre 1913.
I servigi dell'amico. *La Voce del Popolo*, 17. dicembre 1913.
Il Consiglio municipale elegge le commissioni. *Il Popolo*, 4. aprile 1914.
Il figlio di un povero divolo. *La Voce del Popolo*, 14. dicembre 1913.
Il momento politico-morale che il governo ha eretto al suo fedele Francesco Vio. *La Voce del Popolo*, 24. ottobre 1913.
L'arresto di un impiegato ai civici dazi per maversazioni. *La Bilancia*, 13. novembre 1913.
La nuova fase della crisi municipale. *La Bilancia*, 28. aprile 1915.
La seduta confidenziale della Camera di Commercio. *La Bilancia*, 2. ottobre 1914.
Le dimissioni della Delegazione municipale. *La Voce del Popolo*, 1. luglio 1913.
Le dimissioni delle commissioni municipali. *La Voce del Popolo*, 4. novembre 1913.
Le relazioni fra il Comune e la Camera di Commercio. *La Bilancia*, 21. novembre 1914.
Lo scioglimento della „Banda civica”. *La Voce del Popolo*, 2. dicembre 1913.
Per una seduta straordinaria della Camera di commercio. 24. gennaio 1914.
Perché non parliamo della crisi municipale. *La Bilancia*, 21. gennaio 1915.
S'inizia la riforma delle aziende municipali. Giunge a Fiume l'incaricato del Ministero – il direttore dei civici Dazi sospeso dall'ufficio. *Il Popolo*, 5. novembre 1913. november 5.
Springhet vásárbiztost visszahelyezték. *A Tengerpart*, 1915. április 9.
Un consiglio cortese al signor Commissario. *La Voce del Popolo*, 29. ottobre 1913.
Un doveroso atto di dignità. *La Voce del Popolo*. 28. ottobre 1913.

Un po' di crisi e alcuni dimissioni alla Camera di Commercio. *Il Popolo*, 6. gennaio 1914.

Un'intervista. *La Voce di Popolo*, 18. novembre 1913.

Una lettera del governatore ai dirigente magistratuale. Due mesi di tempo per riformare da cima a fondo l'amministrazione civica! *Il Popolo*, 25. ottobre 1913.

Una seduta confidenziale alla Camera di Commercio. *La Bilancia*, 1. ottobre, 1914.

Una seduta storica della Rappresentanza municipale. *La Voce del Popolo*, 14. giugno 1913.

Változások a városi tanácsnál. *A Tengerpart*, 1917. december 14.

Védik a közönséget az élelmiszeruzsorások ellen. *A Tengerpart*, 1914. augusztus 11.